

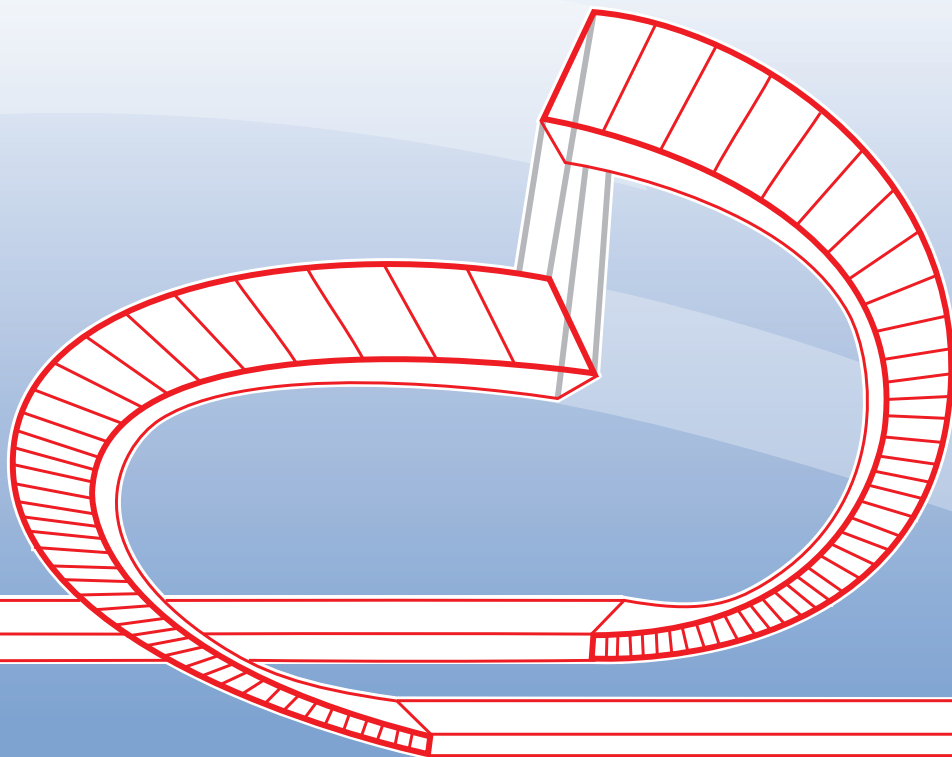
1 | 2020

FORUM

FORUM ZA ETNIČKE ODNOSI | FORUM FOR ETHNIC RELATIONS

Policy Paper

UNAPREĐENJE SARADNJE POSLOVNIH ZAJEDNICA SRBIJE I KOSOVA: IZVEŠTAJ I PREPORUKE

UNAPREĐENJE SARADNJE POSLOVNIH ZAJEDNICA SRBIJE I KOSOVA: IZVEŠTAJ I PREPORUKE

PROJEKAT:
**UKLJUČIVANJE POSLOVNE ZAJEDNICE SRBIJE I KOSOVA U DIJALOG
KOME POSREĐUJE EVROPSKA UNIJA**

FORUM ZA ETNIČKE ODNOSI
FORUM FOR ETHNIC RELATIONS

Beograd, Priština, oktobar 2020.

UNAPREĐENJE SARADNJE POSLOVNIH ZAJEDNICA SRBIJE I KOSOVA: IZVEŠTAJ I PREPORUKE

Beograd, Priština, oktobar 2020. godine

FORUM ZA ETNIČKE ODNOSE
FORUM FOR ETHNIC RELATIONS

Kraljice Natalije 45/VII
11000 Beograd, Srbija
+381 11 36 20 781

forumbgd@gmail.com • www.fer.org.rs

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

323.1

FORUM / glavni urednik Nenad Đurđević. -
God. 3, br. 2 (2013)- . - Beograd : Forum
za etničke odnose, 2013- (Beograd : Dosije
studio). - 30 cm

Povremeno. - Preuzima numeraciju engl. izd.
- Ima izdanje na drugom jeziku: Forum - Forum
for Ethnic Relations = ISSN 1451-6357
ISSN 2335-0490 = Forum (Forum za etničke
odnose)
COBISS.SR-ID 207523340

FORUM

Godina 10, broj 1

Izdavač

Forum za etničke odnose, Beograd

Glavni urednik

Dr Dušan Janjić

Urednik

Nenad Đurđević

Lektura

Ivan Milenković

Prelom

Atelje, Beograd

Štampa

Dosije studio, Beograd

Izlazi periodično

Sadržaj

Akronimi i skraćenice	5
Uvod	7
I Kontekst i izazovi poslovne saradnje Srbije i Kosova	9
II Socijalno – ekonomski profil Srbije	11
Makroekonomski kontekst	11
Poslovno okruženje	12
Sektorska struktura privrede.....	13
Povezanost i infrastruktura	14
Društveni kontekst	15
III Socijalno – ekonomski profil Kosova	17
Makroekonomski kontekst	17
Poslovno okruženje	19
Sektorska struktura privrede.....	20
Povezanost i infrastruktura	21
Društveni kontekst	22
IV Međuzavisnost procesa uključivanja u EU i normalizacije odnosa Srbije i Kosova	27
V Regionalni kontekst i dinamika	33
VI Regionalna saradnja	37
Status implementacije - dometi i ograničenja	42
Razumevanje izazova implementacije	44

VII Preporuke.....	47
Preporuke iz domena regionalne saradnje.....	48
<i>Prioritetne mere</i>	48
<i>Tehničke i operativne mere u okviru CEFTA sporazuma</i>	48
<i>Tehničke i operativne mere u okviru Berlinskog procesa</i>	49
<i>Ostale mere</i>	50
Preporuke u domenu normalizacije odnosa Srbije i Kosova	50
<i>Prioritetne mere</i>	50
<i>Tehničke i operativne mere</i>	52
Preporuke koje se posebno odnose na Kosovo	53
Preporuke koje se posebno odnose na Srbiju	54

Akronimi i skraćenice

AEO	Ovlašćeni privredni operator
BDP	Bruto nacionalni proizvod
CEFTA	Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
EMS	Elektro mreže Srbije
KOSTT	Kosovski elektro prenosni sistem i tržišni operater
EU	Evropska Unija
EUR	Evro
INDEP	Institut za razvojnu politiku
KAS	Kosovska agencija za statistiku
KOSTT	Kosovski elektro prenosni sistem
MAP-REA	Višegodišnji akcioni plan za stvaranje regionalnog ekonomskog tržišta
MMF	Međunarodni monetarni fond
NBS	Narodna banka Srbije
NPAA	Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina EU
NPISAA	Nacionalni program za primenu sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju
PKK	Privredne komore Kosova
PKS	Privredna komora Srbije
REA	Regionalni ekonomski prostor
RCC	Regionalni savet za saradnju
RIRA	Regionalna reformska agenda za investicije
RZS	Republički zavod Srbije za statistiku
RYCO	Regionalna kancelarija za saradnju mladih
SDI	Strane direktne investicije
SSP	Sporazumom o stabilizaciji i priključenju
UN	Organizacija ujedinjenih nacija

UNMIK	Privremena misija UN za Kosovo, uspostavljena na osnovu rezolucije SB UN 1244.
USD	Američki dolar
ZB6	Zapadno balkanska šestorka
WB6 CIF	Komorski investicioni forum zapadno balkanske šestorke

Uvod

Ovaj izveštaj je nastao kao rezultat rada na projektu „Uključivanje poslovnih zajednica Srbije i Kosova u dijalog kome posreduje Evropska unija“ koji je sproveo Forum za etničke odnose u saradnji sa Privrednom komorom Srbije, Privrednom komorom Kosova i Institutom za razvojne politike.

U okviru projekta, tokom 2019. i 2020. godine, rađeno je i multidisciplinarno istraživanje u Srbiji i na Kosovu o stepenu poznavanja i obaveštenosti poslovnih zajednica Srbije i Kosova o dijalogu kojem posreduje Evropska unija. Nalazi istraživanja su korišćeni i za pripremu ovog izveštaja. Izveštaj o istraživanju dostupan je na *web* stranici Foruma za etničke odnose (www.fer.org.rs).

Cilj izveštaja je da ukaže na fundamentalne izazove koji otežavaju normalizaciju odnosa Beograda i Prištine, kao i na prilike i mogućnosti koje se mogu valorizovati kroz snažniju saradnju poslovnih zajednica i sagledavanja regionalnih inicijativa, što bi moglo da posluži kao okvir za podsticanje procesa normalizacije. U ovom Predlogu razmatra se širi društveno-ekonomski kontekst u kome se saradnja poslovnih ljudi i zajednica ostvaruje, uz poseban fokus na proces napredovanja normalizacije odnosa između Srbije i Kosova koji se vodi uz podršku i pod pokroviteljstvom EU (Briselski dijalog), proces integracije Srbije i Kosova u EU, kao i na mogućnosti koje pružaju regionalne inicijative. U tom svetlu, Briselski dijalog i regionalne inicijative služe kao eksplikativni okvir u kome se sagledava delotvornost različitih mera koje imaju bitne refleksije na političku i ekonomsku sadašnjost ovih ekonomija.

Na temelju analize dosadašnjih učinaka u procesu normalizacije odnosa Srbije i Kosova i izazova koji stoje na putu intenzivnijem razvoju njihove međusobne privredne saradnje, pružaju se argumenti koji pokazuju da dosadašnji naponi nisu u dovoljnoj meri doprineli političkoj, ekonomskoj i socijalnoj stabilnosti ovih ekonomija, što je temeljni cilj i vrednost politike evropskih integracija. Shodno tome, predlaže se razmatranje i afirmacija modaliteta za dinamizovanje ukupne privredne i trgovinske saradnje s ciljem da se:

- Uklone barijere koje otežavaju saradnju poslovnih zajednica, a time i normalizaciju odnosa Beograda i Prištine u oblasti razvoja održivih ekonomskih odnosa;
- Poboljša komunikacija poslovnih ljudi i nadležnih institucija radi unapređenja trgovinske saradnje poslovnih ljudi i zajednica iz Srbije i Kosova;
- Unaprede poslovno okruženje i ekonomska saradnja poslovnih ljudi i zajednica iz Srbije i Kosova s osloncem na dostignuća i potencijale dijaloga o normalizaciji odnosa Beograda i Prištine uz podršku EU.

Izveštaj je namenjen poslovnim ljudima i zajednicama, nadležnim institucijama (vladama, lokalnim vlastima, međunarodnim organizacijama), međunarodnim poslovnim udruženjima, kao i zainteresovanoj stručnoj i široj javnosti.

Rukovodilac projekta: dr Dušan Janjić.

Autori izveštaja: dr Dušan Janjić i Burim Ejupi.

Istraživači: Dardan Abazi, Katarina Antić, Dina Kandić, Dr Dušan Lopandić, dr Nada Raduški i dr Danilo Šuković

Redaktorski tim: Miomir Brkić, Nenad Đurđević.

Dodatnim istraživanjima, kao i komentarima, značajan doprinos unapređenju teksta izveštaja su dali saradnici PKS Bojan Stanić i Aleksandar Radovanović, kao i dr Alban Hashani, izvršni direktor Reinvesta.

U ovoj analizi se upotrebljavaju termini u sledećem značenju:

- „Kosovo” u značenju koje je određeno Briselskim sporazumom, odnosno bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i „Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o deklaraciji o nezavisnosti Kosova“.
- “Sever Kosova” označava oblast sa predominantno srpskim stanovništvom koje se nalazi severno od reke Ibar i čine je opštine: Zubin Potok, Leposavić, Zvečane i Severna Mitrovica. Ovo značenje nije identično nazivu koji je u zvaničnoj upotrebi na Kosovu i koji označava širu oblast koju čine, pored napred navedenih opština, i opštine južno od reke Ibar sa predominantnim albanskim stanovništvom i to: Mitrovica, Srbica i Vučitrn.
- „Briselski dijalog“ označava dijalog odnosno pregovore i dogovore o normalizaciji odnosa Srbije i Kosova koji se vodi između uz podršku EUa Rezolucije Generalne skupštine UN 64/ 298, od marta 2011. godine.

I Kontekst i izazovi poslovne saradnje Srbije i Kosova

Ekonomski odnosi Srbije i Kosova imaju dugu istoriju razvojne neravnoteže. U drugoj polovini 20. veka Kosovo je politički i administrativno imalo status autonomne pokrajine unutar Republike Srbije. To područje je bilo ekonomski nerazvijeno i sa nerazvijenom infrastrukturom. Iako je u periodu 1950-1980. godine ostvaren snažan ekonomski razvoj, Kosovo je ostalo najnerazvijenija jedinica unutar bivše Jugoslavije. Savremeni politički i ekonomski odnosi Srbije i Kosova suštinski su određeni sveukupnim nasleđem u kome presudno mesto imaju događaji koji su se odigrali krajem prošlog veka.

Ukupno gledano, odnosi Srbije i Kosova su izrazito kompleksni, a tokom poslednje tri decenije su bili u rapidnom opadanju, što je završilo ratom 1999. godine, odnosno potpunim prekidom odnosa nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova 2008. godine. Taj tridesetogodišnji period je, istovremeno, jedno od najburnijih razdoblja u političkoj istoriji Srbije i Kosova. Obeležen je krajem socijalizma i raspadom Jugoslavije, međuetničkim sukobima, a na Kosovu je poprimio oblik vojno-policijske represije, te prerastao u oružani sukob vojno-policijskih jedinica Srbije i oružanih formacija kosovskih Albanaca. Ovaj period je obeležilo stvaranje novih država, desetogodišnja međunarodna izolacija Srbije zbog sankcija EU i OUN, vojna intervencija NATO (1999. godine). Iako su procesi institucionalne i strukturne transformacije i obnove započeti 2000. godine, obe strane se i dalje nose sa teretom sveukupnog istorijskog i ekonomskog nasleđa i nepotpune tranzicije.

Ključan izazov sa kojim su se ove ekonomije suočavale je bilo pogoršavanje ekonomskog stanja i dubok pad privredne aktivnosti, uz evidentno odsustvo kapaciteta za mirnu i efikasnu tranziciju iz planske, socijalističke ekonomije u tržišnu ekonomiju. Nedovoljne stope ekonomska rasta, visoka nezaposlenost, nekonkurentnost, nerazvijena infrastruktura, neuspješna privatizacija društvenih preduzeća, uticale su na to da Srbija i Kosovo i dalje značajno zaostaju u nivou privredne razvijenosti, opšte konkurentnosti i nivou životnog standarda za razvijenim evropskim zemljama, članicama EU.

U svetlu takvog ekonomskog stanja, a zbog nužnosti sprovođenja neophodnih reformi i trasiranja puta evropskih integracija, započet je tehnički dijalog između Beograda i Prištine, koji je u oktobru 2012. prerastao u političke pregovore o normalizaciji odnosa, prvenstveno u funkciji olakšavanja i unapređenja svakodnevnog života građana Srbije i Kosova. Fundamentalnu promenu odnosa između dve strane predstavlja potpisivanje Briselskog sporazuma u aprilu 2013. godine. Uprkos određenom napretku ostvarenom u procesu normalizacije odnosa, implementacija ovog sporazuma značajno zaostaje i koči dublju i sadržajnije ekonomsku saradnju poslovnih zajednica Srbije i Kosova.

I pored zastoja u primeni, čak i ne primenjivanja dogovorenog, te izuzetno složenih političkih odnosa između Srbije i Kosova, ekonomski tokovi su, u periodu od 2000. do kraja 2018. godine, u porastu, da bi 2017. godine dostigli maksimum od 464,1 miliona evra.¹ To nesumnjivo pokazuje da postoji veliki potencijal i prostor za dinamiziranje njihove ekonomske saradnje Srbije i Kosova u uslovima veće konvergencije tržišta, unapređenog poslovnog okruženja, osnažene konkurentnosti i poboljšane infrastrukture.

Pored toga, uključenost Srbije i Kosova u brojne regionalne inicijative za podsticanje saradnje, otvara prostor za ojačavanje saradnje i izgradnju duha partnerstva, koji utiču i na ostvarivanje ekonomskih potencijala Srbije i Kosova. Osnaživanje ekonomskih odnosa na osnovama slobodnog kretanja robe, usluga, ljudi i kapitala, deluje kao vitalni katalizator u oslobađanju proizvodnih snaga i ostvarivanju njihovih mogućnosti. Postojeće stanje i izazovi sa kojima se suočavaju ove dve ekonomije ukazuje na to da regionalne inicijative još uvek ne donose značajan napredak u tom pogledu. Razumevanje uzroka, nosilaca i posledica barijera na putu punog zamaha regionalne saradnje, te stvaranje uslova za njihovo uklanjanje, nužna je pretpostavka za unapređenje trgovinske saradnje i povezanosti poslovnih zajednica iz Srbije i s Kosova.

¹ Po podacima PKS, Srbija je na Kosovo izvozila roba za 442,2 miliona evra, a Kosovo je u Srbiju izvozilo roba za 21,8 miliona evra. To pokazuje da je postojao veliki suficit na strani Srbije u trgovinskim odnosima sa Kosovom.

II Socijalno – ekonomski profil Srbije

Republika Srbija u ekonomskom smislu pripada grupi zemalja u tranziciji i u procesu je pridruživanja Evropskoj uniji, što predstavlja glavni katalizator reformi. Srbija je dobila status zemlje kandidata za članstvo u EU marta 2012. godine, dok su pregovori o članstvu otpočeli januara 2014. godine. Kao nekadašnja zemlja socijalističkog sistema, njena transformacija u tržišnu ekonomiju traje izuzetno dugo, a dinamika tranzicije je prvenstveno određena delovanjem niza političkih faktora.

Etnički sastav stanovništva Republike Srbije vrlo je raznovrstan, što je rezultat dinamičnih događaja tokom istorije na ovom prostoru. Prema poslednjem popisu (bez podataka za Kosovo) iz 2011. godine, Srbija ima ukupno 7,2 miliona stanovnika od kojih Srbi kao većinska nacija broje 6 miliona (83,3%).²

Makroekonomski kontekst

U pogledu ključnih indikatora, makroekonomski okvir Srbije je stabilan. U 2018. i 2019. godini, privreda Srbije ulazi u fazu ekspanzije uz ostvarenu stopu rasta BDP-a od 4,4% i 4,2%. U *strukturi BDP-a* iz 2018. godine najveće učešće imala je prerađivačka industrija, sa udelom od 14,5%, zatim trgovina na veliko

² Brojčano najrelevantnije nacionalne manjine su Mađari (253.900 ili 3,5%), Romi (147.600 ili 2,1%) i Bošnjaci (145.300 ili 2,0%), dok ostale participiraju sa ispod 1%, i to Hrvati (57.900 ili 0,8%), Slovaci (52.800 ili 0,7%), Crnogorci (38.500 ili 0,5%), Vlasi (35.300 ili 0,5%) i drugi (Izvor: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, knjiga 1, RZS, 2012*)

i malo i popravka motornih vozila sa 11,5%, poslovanje s nekretninama sa 7%, te sektor poljoprivrede, šumarstva i ribarstva sa 6,3%. Na strani upotrebe BDP-a najveći udeo imali su izdaci za ličnu potrošnju domaćinstava sa učešćem od 67%, dok su bruto investicija u osnovna sredstva učestvovala sa 22,4%. BDP po glavi stanovnika iz 2018. godine iznosi 6.137 evra, uz očekivano povećanje za 2019. godinu (6.575 evra).

U pogledu *spoljnotrgovinske aktivnosti* Srbija ima izražen visok deficit. Ukupan robni izvoz u 2019. godini iznosio je 17,5 milijardi evra (porast od 7,7% u odnosu na 2018. godinu), dok je deficit robne razmene iznosio 6,3 milijardi evra (porast od 12,5% u odnosu na 2018. godinu). Glavni spoljnotrgovinski partneri Srbije su zemlje Evro zone, prvenstveno Nemačka i Italija, a zatim slede države regiona (Bosna i Hercegovina, Crna Gora), Rusija i Kina.

Inflacija je niska i predvidiva, kreće se u proseku oko 2% na godišnjem nivou. *Devizni kurs* (dinar prema evru) je stabilan,³ što se bazira na prilivu deviza iz inostranstva kroz ulaganje u državne hartije od vrednosti (dolazke stranih turista i doznaka koje šalje dijaspora na stalnom ili privremenom radu u inostranstvu).

Javni dug u odnosu na BDP je pao na oko 52% što je ispod „Mastrihtskih kriterijuma“ koji iznosi 60% od BPD.

Prema registrovanoj zaposlenosti (prvi kvartal 2020. godine), Srbija ima oko 2.2 miliona radnika, dok je *stopa nezaposlenosti* bila 9,7%. Pad nezaposlenosti je posledica kreiranja novih radnih mesta kroz proširenje uslužnih i proizvodnih kapaciteta, uz značajan udeo radno intenzivnih investicija (što je i bila ciljna politika Vlade, kako bi se smanjila nezaposlenost, koja je 2012. godine bila blizu 24%).

Poslovno okruženje

Prema Izveštaju Svetske banke o *uslovima poslovanja* za 2020. godinu (*Doing Business*) Srbija je zauzela 44. mesto, odnosno napredovala je za četiri pozicije u odnosu na izveštaj za 2019. godine. Bolja pozicija postignuta je zbog lakšeg dobijanja građevinske dozvole, smanjenja administrativnih taksi i poboljšanja pouzdanosti napajanja električnom energijom. Najproblematičnija oblast se odnosi na otpočinjanje poslovanja zbog načina na koji je uvedena procedura koja treba da bude u funkciji sprečavanja pranja novca - evidentiranje stvarnih vlasnika.

³ Prosečna vrednost EUR/RSD je bila 118,27 u 2018, odnosno 117,85 u 2019. godini. U prva četiri meseca 2020. godine kurs je gotovo fiksiran 117,57 dinara za jedan evro, što ukazuje na blagu apresijaciju, u poslednjih nekoliko godina.

Ambijent za investiranje se unapređuje i *investiciona aktivnost* u Srbiji raste iz godine u godinu. Samo u 2019. godini je ukupan priliv stranih direktnih investicija (SDI) iznosio 3,8 milijardi evra, uglavnom iz zemalja EU (blizu 60% ukupnih SDI)

Jedan od značajnih izazova za održivi ekonomski rast predstavlja neformalna ekonomija odnosno neformalna zaposlenosti i poslovanja. Procenjuje se da je neformalna ekonomija na nivou od 25-30% BDP-a. Takođe, značajno je da je stepen razvijenosti neformalne ekonomije u korelaciji sa slabostima institucija, posebno sa odsustvom transparentnosti i raširenošću korupcije.

Prema Indeksu *percepcije korupcije* međunarodne organizacije *Transparency International* na kojoj je rangirano 180 zemalja, Srbija je 2019. godine rangirana na 91. mesto (39 bodova) i svrstana je u zemlje sa raširenom korupcijom. *Transparency International* je u svom izveštaju konstatovala da sama vlada Republike Srbije otvoreno krši i relativizuje antikorupcijska pravila koja je sama utvrdila, a tužilaštvo ne daje jasne odgovore na javno iznete i dokumentovane sumnje na korupciju. Uz to, ozbiljan problem predstavlja nedovoljna transparentnost državnih organa i suspendovanje mehanizama za suzbijanje korupcije pri ugovaranju najvećih infrastrukturnih projekata.

Sektorska struktura privrede

U okviru prerađivačke industrije koja ima najveće učešće u strukturi BDP-a najzastupljenije su metalska, hemijska, prehrambena i tekstilna industrija. U domenu industrijske proizvodnje dominira proizvodnja delova i komponenti proizvoda, odnosno primarna obrada i radno intenzivna industrije čiji su krajnji proizvodi nižeg stepena tehnološke obrade i skromne dodatne vrednosti.

Iako se Srbija posmatra kao tradicionalno poljoprivredna zemlja, veza između resorske baze i prehrambene industrije nije dovoljno efikasna. Struktura *poljoprivredne proizvodnje* u 2018. godini uključivala je biljnu proizvodnju (ratarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo) koje je zabeležilo rast od 114,3% u odnosu na 2017. godinu, i stočarstvo (govedarstvo, svinjarstvo, ovčarstvo i živinarstvo) koje je zabeležilo rast od 101,3% u odnosu na 2017. godinu.

Građevinska industrija beleži stabilan rast usled intenziviranja izgradnje stambenih poslovnih zgrada i saobraćajne infrastrukture. Ukupna vrednost izvedenih građevinskih radova u 2018. godini bila je oko 2,9 milijarde evra i povećana je 42%. u odnosu na 2015. godinu.⁴

⁴ Vrednost izvedenih građevinskih radova u dinarima 344.670.414.000,00 konvertovana u evro prema zvaničnom srednjem kursu, kada su podaci ažurirani.

Turizam u Srbiji ubrzano se razvija, a raste i broj turista koji posećuju Srbiju, kao i ponuda turističkih kapaciteta. Turizam je u 2018. godini porastao za 35% u odnosu na 2014. godinu (sa zaradom od oko 742 miliona eura).⁵

Energetski sektor je izrazito zavisian od uvoza energenata (nafta i prirodni gas). Srbija se 2008. godine odlučila da deo energetskog sektora - proizvodnju nafte, naftnih derivata i gasa - preduzeće Naftna industrija Srbije, proda ruskoj kompaniji „Gaspromneft“ koji je monopolista na tržištu Srbije. Za razliku od naftnog sektora Srbija je proizvodnju *električne energije* (objedinjena u kompaniju Elektroprivreda Srbije) zadržala u državnom vlasništvu. U sastavu ove kompanije posluju rudnici uglja u Vreocima i Kostolcu, termoelektrane u Obrenovcu, Kostolcu, Svilajncu i Vreocima i hidroelektrane Đerdap i Bajina Bašta. Iako je usvojila strategiju razvoja obnovljivih izvora energije (mini hidroelektrane, solarna, vetro-parkovi, biomasa, termalna) Srbija do sada nije značajnije promenila strukturu proizvodnje energije. U pogledu *rudarske proizvodnje i sektora mineralnih sirovina*, Srbija ima 16 aktivnih rudnika, a rudarstvo predstavlja značajnu bazu za razvoj industrije. Niskokalorični ugljevi (ligniti), koji se otkopavaju u površinskim kopovima Kolubara i Kostolac, daju 65% električne energije u Srbiji.

Povezanost i infrastruktura

U *infrastrukturnom smislu* Srbija je važan evropski saobraćajni koridor. O tome svedoče i 89 granična prelaza za međunarodni i pogranični saobraćaj prema susednim zemljama. Teritorijom Srbije prolaze evropske ”žile kucavice“ drumskog, železničkog, rečnog i vazdušnog saobraćaja koje evropski kontinent povezuju sa srednjim i Bliskim Istokom.

Srbija je, u železničkom saobraćaju, deo globalnog projekta ”Pojas i put” koji od 2012. godine realizuje Narodna Republika Kina. Reč je o izgradnji pruga za velike brzine od Soluna do Budimpešte. Inače, železnička infrastruktura u Srbiji je zapuštena i slabo razvijena⁶. Uz pomoć evropskih fondova i banaka i državne pomoći Ruske federacije, traje rekonstrukcija i modernizacija pruge Beograd-Niš.

Kroz Srbiju prolazi evropski putni Koridor 10 na koji se naslanjaju još dva autoputa - E75 (Zagreb-Beograd) i Koridor 11 (Beograd-Bar). U toku su pripreme za izgradnju autoputa Niš-Priština i dalja veza prema Draču kojim će se otvoriti još jedan izlaz na Jadransko more.

5 Iznos u dinarima je 87.687.000.000,00 i konvertovan po zvaničnom srednjem kursu dinara.

6 Od 3.735 kilometara pruga samo je 1.272 kilometra elektrificirano i 288 je dvokolosečno.

Kroz Srbiju (588 kilometara) prolazi druga najveća evropska reka Dunav i dve velike reke (Tisa duga 168 i Sava duga 206 kilometara). Ove reke su plovne i na njima postoji međunarodni saobraćaj. U 23 rečne luke godišnje se pretovari 8.515.265 tona raznih roba i rasutih tereta. Srbija je važno čvorište za vazdušni saobraćaj. Aerodrom „Nikola Tesla” u Beogradu postao je važan regionalni centar.

U delu *telekomunikacione infrastrukture* u Srbiji je 2018. godine bilo registrovano 38 operatora. Na tržištu mobilne telefonije radila su 3 mrežna operatora, a 81 operator bio je registrovan za usluge distribucije medijskih sadržaja. U BDP Srbije prihodi od elektronskih komunikacija imali su udeo od 3,9%. Najveći deo u ukupnim prihodima ostvaren je od pružanja usluge mobilne telefonije (58,2% ili oko 978 miliona evra). U pogledu medijskog sektora, strukturne promene još uvek nisu sprovedene do kraja, a tržište je prilično zasićeno, sa 2.500 registrovanih medija.

Društveni kontekst

Demografska kretanja i stanje na tržištu radne snage su u znaku negativnih trendova poput starenja stanovništva, nedostatka kvalifikovane radne snage, uz visok odliv stručnjaka i kvalifikovane radne snage, kao i odliv mladih.

Tržište rada relativno funkcioniše, ali ponuda i potražnja radne snage pokazuje da nije stabilno i uravnoteženo. S jedne strane izražen je deficit u ponudi visokokvalifikovanih stručnjaka raznih profila (IT stručnjaci, lekari), a s druge strane u ponudi dominira niskoobrazovana radna snaga (77,9 odsto ima niže i srednje obrazovanje). Prosečna *neto zarada* u Srbiji je oko 510 evra, dok je medijalna zarada 380 evra, što znači da 50% zaposlenih prima zaradu do tog nivoa. Minimalna neto zarada je 30.000 dinara (oko 255 evra). U Srbiji je 2019. godine bilo 5.923.900 stanovnika starijih od 15 i više godina. Od tog broja bilo je 3.236.900 aktivnih, 2.901.267 zaposlenih, 506.865 nezaposlenih i 2.687.000 neaktivnih stanovnika.

Srbiju odlikuju velike promene u *starosnoj strukturi* i ubrzan proces demografskog starenja stanovništva prouzrokovanih prvenstveno dugogodišnjim opadanjem stope fertiliteta. Popis stanovništva iz 2011. godine, potvrđuje starenje stanovništva Srbije u kojoj ima 1,3 miliona (17,4%) lica preko 65 godina starosti, a 1 milion (14,3%) mladih (0-14 godina). Indeks starenja iznosi 1,22, a prosečna starost 42,2 godine. To Srbiju svrstava u grupu izrazito starih populacija. Uz to, Srbija je suočena sa zabrinjavajućom depopulacijom. Procenjen broj stanovnika RZS u 2018. godini iznosi 6,9 miliona, što je u odnosu na popis iz 2011. godine smanjenje za oko 300.000. Samo po osnovu negativne stope prirodnog priraštaja (-5,4 promila), Srbija izgubi godišnje gotovo 38.000 stanovnika.

Emigracije stanovništva su podjednako važan i veliki problem. Po podacima OECD-a oko 50.000 lica godišnje napusti Srbiju, dok podaci Evropskog statističkog zavoda pokazuju da 52.049 lica godišnje ode iz zemlje. To ima dugoročne negativne posledice na ukupni razvoj Srbije.

Stopa rizika od *siromaštva*⁷ u 2018. godini je iznosila 24,3%, i niža je 1,4% u odnosu na 2017. Posmatrano prema starosti, lica od 18 do 24 godine najviše su bila izložena riziku od siromaštva (29,1%), kao i lica mlađa od 18 godina (28,8%). Najnižu stopu rizika od siromaštva imale su osobe starije od 65 godina (21,1%). U zavisnosti od radnog statusa, kod lica starih 18 i više godina najizloženija riziku od siromaštva bila su nezaposlena lica (49%), dok je najniža stopa rizika od siromaštva kod zaposlenih (6,8%).

7 Prag rizika od siromaštva iznosio je 16.615,00 RSD prosečno mesečno za jednočlano domaćinstvo. Za domaćinstva s dvoje odraslih i jednim detetom starosti do 14 godina prag rizika od siromaštva iznosio je 29.907,00 RSD dok je za četvoročlano domaćinstvo (s dvoje odraslih i dvoje dece starosti do 14 godina) ovaj prag iznosio 34.892,00 RSD.

III Socijalno – ekonomski profil Kosova

Kosovo se nalazi u procesu ekonomske tranzicije i suočava se sa brojnim izazovima ekonomskog rasta. Strukturne slabosti u velikoj meri ometaju kosovsku privredu u kojoj prevladavaju industrije niske dodate vrednosti, uz najniži BDP po stanovniku među zemljama Zapadnog Balkana. Napori usmereni ka približavanju EU ključna su poluga za reforme. Kosovo je potpisalo Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU oktobra 2015. godine. Integracija Kosova u regionalna tržišta zaostaje, što rezultira veoma velikim spoljnim deficitom i najmanjom stopu izvoza u regionu.

Po popisu stanovništva iz 2011. godine, Kosovo ima 1,78 miliona stanovnika. Stanovništvo Kosova je među najmlađim u Evropi sa prosekom starosti 30.2 godina. Najveći deo mladih (10- 24 godine) živi u ruralnim oblastima (61%) a u urbanim oblastima nešto više od 30%.

Makroekonomski kontekst

Makroekonomsko okruženje odlikuje se odsustvom masovnog investiranja, visokom stopom nezaposlenosti (29,6%) i masovnog odliva radno sposobnog stanovništva, uz jačanje intenziteta trgovinske i finansijske razmene sa svetom. *Prema izveštajima Svetske banke, realni BDP je u poslednjih deset godina u proseku rastao za 3,5%.⁸ U 2019. godini je iznosio 7,*

8 Svetska banka (2018) , dostupno na: <https://www.worldbank.org/en/country/kosovo/overview> (accessed on February, 2020)

069, 296, 59.00 evra. Usluge imaju najveći udeo u *strukturi BDP-a* (više od 50%), industrija 17,5% i poljoprivreda 8,3%.⁹ BDP po rashodnom pristupu zabeležio je rast od 14,3%; formiranje bruto kapitala 4,1%; troškovi finalne potrošnje domaćinstava i neprofitnih institucija koje pružaju usluge domaćinstvima 0,1%. Ostvareni ekonomski rast nije bio dovoljan da obezbedi dovoljno radnih mesta, odnosno da značajno smanji visoku stopu nezaposlenosti¹⁰.

U *spoljnotrgovinskoj razmeni* Kosovo ima značajan trgovinski deficit koji je u decembru 2019. godine iznosio 12,7% ili 308,3 miliona evra, a u istom periodu prethodne godine 273,5 miliona evra.¹¹ U uvozu učestvuju sledeće grupe proizvoda: 14,3% čine mašine, mehanička i električna oprema, 13% mineralni proizvodi, 1,4% prerađena hrana, pića i duvan, 11,4% prevozna sredstva, 10,3% bazni metali i proizvodi od njih, 7% hemijski proizvodi, 4,8% biljni proizvodi, 4,8% plastika, guma i proizvodi od njih.¹²

U prvom kvartalu 2019. godine, robna razmena beležila je rast od 8,6% u poređenju sa istim periodom u 2018. godini. U drugom kvartalu 2019. godine, kosovska ekonomija je ostvarila realni rast od 4,13% i nominalni rast od 5,73%¹³. Realna stopa rasta u drugom kvartalu 2019. godine uglavnom se pripisuje ukupnim investicijama i neto izvozu roba i usluga.

Prema podacima CEIC Data-a, u decembru 2018. godine, *stopa nezaposlenosti* je smanjena na 29,6%, u odnosu na 30,5% u istom periodu 2017. godine. Ovaj trend se nastavio i u trećem kvartalu 2019. godine, kada je stopa nezaposlenosti pala na 24,5% sa 25,3% koliko je iznosila u drugom kvartalu 2019. godine.¹⁴ Osnovni uzrok nezaposlenosti je niska potražnja za radnom snagom. Zapravo, privatni sektor Kosova je slab, većina zaposlenih radi u mikro preduzećima, u sektorima koji nemaju visoku stopu dodate vrednosti, kao i na niskokvalifikovanim poslovima.

9 Svetska banka (2018), dostupno na: <https://www.worldbank.org/en/country/kosovo/overview#3> (accessed on February, 2020)

10 CEIC (2018), dostupno na: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/kosovo/forecast-nominal-gdp-per-capita> (accessed on February, 2020)

11 Agencija za statistiku Kosova (2019), dostupno na: <https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/international-trade-statistics-december-2019>

12 Ibid

13 Agencija za statistiku Kosova (2019), dostupno na: <https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/gross-domestic-product-by-expenditure-and-production-approach-q2-2019>

14 CEIC, dostupno na: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/kosovo/unemployment-rate>

Poslovno okruženje

Proces privatizacije je obavljen po modelu *spin-off*, koji je u pozivu na Rezolucije SB UN 1244, sprovela privremena administracija UNMIK u okviru svog IV stuba vlasti - ekonomski razvoj i rekonstrukcija i koji je pod pokroviteljstvom EU. Sprovedena privatizacija ne spada u red uspešnih praksi jer nije značajnije doprinela održivom ekonomskom razvoju, kao i zbog toga što je iza sebe ostavila brojna neraščišćena pitanja o pravu svojine.¹⁵ Najviše privatizacija bilo je u periodu od 2006. do 2011. Godine, a do kraja 2019. godine vrednost privatizovane imovine dostigla je 732 miliona evra.¹⁶

Kosovo ima nizak nivo investicija zbog čega su nužna znatna poboljšanja u oblasti jačanja *investicione klime*. Direktno investicije u strukturi učestvuju sa oko 200 miliona dolara, od toga se najviše investira u nekretnine, pri čemu je najveći broj investitora iz dijaspore.

Prema Izveštaju Svetske banke o *uslovima poslovanja* za 2020. godinu (*Doing Business*), Kosovo se našlo na 57. mestu, nazadujući značajno u odnosu na 44. mesto u izveštaju za 2019. godinu.¹⁷ Iako su u poslednjih nekoliko godina preduzete značajne mere kako bi se unapredilo poslovno okruženje, najproblematičnije oblasti ostaju korupcija, loše izvršenje ugovora i nejasna vlasnička prava.

Prema Indeksu *percepcije korupcije Transparency International* koji meri nivo korupcije u javnom sektoru u 180 zemalja širom sveta, Kosovo je za 2019. godinu rangirano na 101. mesto sa indeksom 36.¹⁸ Indeks percepcije korupcije izražava se od nule (veoma raširena korupcija) do 100 (bez korupcije).

15 Primer privatizacija koje EU kao deo UNMIK-a nije želela da pokrene su kompanije na Severu Kosova uključujući i one čije su matične kompanije u Republici Srbiji. Tek, od gašenja ovog stuba UNMIK, Kosovske vlasti du, 2011. godina, usvojile tri zakona: *Zakon o KAP, zakon kojim se uređuje delovanje Posebne komore Vrhovnog suda*, kao i *Zakon o reorganizaciji pojedinih preduzeća i njihove aktive*, tzv. *Zakon o Trepči*. Zbog političkog otpora Beograda i političkog vodstva Srba na Kosovu ove privatizacije nisu ni do danas obavljene, a nisu ni bile deo Briselskog dijaloga.

16 Kosovska agencija za privatizaciju, (2019), SOE Sales Report, dostupno na: <http://www.pak-ks.org/page.aspx?id=1,37>

17 World Bank Group Flagship Report, Doing Business Training Reform, str. 12; https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf

18 *Transparency International*, Corruption perception Index 2019, www.transparency.org/cpi

Sektorska struktura privrede

U strukturi BDP-a Kosova *industrija* učestvuje sa 17,5%, a unutar nje *građevinska industrija* poslednjih godina jedan je od najvažnijih sektora i predstavlja veoma važan ekonomski potencijal Kosova.

Poljoprivreda u BDP-u Kosova učestvuje sa svega 12,9%. Poljoprivredna proizvodnja je u velikoj meri mešovitog tipa, proizvodi se po zastarelim, tradicionalnim metodama, zbog čega je neefikasna. Da bi se sa individualne prešlo na visokoproduktivnu proizvodnju, potrebno je ulagati u specijalizovana gazdinstva, mini-farme, koje raspolažu samoodrživim resursima, te je potrebno ustanoviti mrežu kontrole i veterinarske zaštite, kao i tragati za rešenjima kroz udruženja proizvođača.¹⁹

Kosovo ima značajne potencijale za zimski (ski-centar Brezovica) banjski (termalni izvori u Zvečanu), planinski (Leposavić), kulturni, edukativni, sportski i lovački i ribolovački (Zubin Potok) *turizam*. Za sada, ova privredna grana je, na severu, skoro nepostojeća: turistička infrastruktura izuzetno je skromna, a neraščišćeni imovinski odnosi otežavaju razvoj turističke infrastrukture.²⁰

Proizvodnja električne energija iz uglja (lignita) glavni je izvor energije na Kosovu.²¹ Od ukupno proizvedene električne energije, 90% se proizvodi u pogonima Kosovske elektroenergetske korporacije (KEK). Kosovo uvozi između 10 i 15% ukupnih potreba za strujom. Kosovo nema izvore gasa, niti je povezano sa linijama gasovoda, a gas se koristi isključivo iz „butan-boca.“ Kosovo godišnje uvozi oko pola miliona tona naftnih proizvoda. Od alternativnih izvora, na brdu Goleš u blizini prištinskog aerodroma gradi se farma vetrenjača. S obzirom na broj sunčanih sati godišnje, Kosovo može da razmišlja i o solarnoj energiji. Isto važi i za ideje o dobijanju energije iz biomase i iz geotermalnih izvora. Tek sa povezivanjem elektroenergetskih sistema Kosova i Albanije 400 kV vodom, 2019. godine, energetske sistemi Srbije i Kosova dobijaju na značaju kao prenosni potencijal. Kako oba sistema imaju potrebu za kupovinom električne energije naglašena je potreba da se prenosni sistem Srbija–Kosovo modernizuje i osnaži do 400 kV.

19 Dr Dušan Janjić, Izazovi normalizacije. Analiza pregovora i primene Brisleskog sporazuma, Analiza, 1A/2915, Forum za etničke odnose, Beograd, 2015, 61, 62.

20 Isto, 62.

21 Ležišta mrkog uglja (lignita), čija se procena kreće između 11 i 14 milijardi tona, među najbogatijima su u Evropi.

Povezanost i infrastruktura

Infrastrukturno okruženje na Kosovu je nerazvijeno. Iako se Kosovo ne nalazi na trasi pan-evropskih koridora, povezano je sa njima i to sa koridorom VIII autoputom „Ibrahim Rugova“, koji spaja Prištinu sa Tiranom, a u toku su i radovi na povezivanju Prištine sa Skopljem (do sada je završena deonica puta na Kosovu do granice sa Severnom Makedonijom) i sa koridorom X (Tirana–Priština–Niš).

I pored značajnih kapitalnih investicija u putnu infrastrukturu, mreža puteva na Kosovu je nedovoljno razvijena, a to otežava kvalitetnu i brzu vezu unutar samog Kosova, kao i sa regionom.

Železnička veza sa Srbijom i Severnom Makedonijom postoji, ali ne i sa Albanijom i Crnom Gorom, mada postoje tehnički uslovi za uspostavljanje saobraćaja. No, potrebna je modernizacija železničke infrastrukture.²²

Kosovo je od 2011. godine započelo rekonstrukciju železničke kompanije i razdvojilo preduzeće koje se bavi infrastrukturom (InfraKos) od preduzeća koje se bavi operacijama (InfraTrain), a *Evropska banka za obnovu i razvoj* nedavno je odobrila proširivanje zajma Vladi Kosova za rehabilitaciju železničkog pravca sever–jug, od Leška do granice s Severnom Makedonijom (deo oko administrativne linije predviđen je poslednji za izgradnju). Kosovo ima dva domaća aerodroma (u Đakovici i Podujevu) i jedan međunarodni, u Prištini. Najavljeno je i obnavljanje avio saobraćaja između Beograda i Prištine.²³

Kosovo ima devet graničnih i šest graničnih/administrativnih prelaza sa Srbijom (Brnjak, Jarinje, Merdare, Mutivoda, Bela Zemlja i Mučibaba). U sklopu tehničkog dijaloga Kosova i Srbije, tokom 2011. i 2012. godine, potpisani su sporazum, a zatim i tehnički protokol o zajedničkom upravljanju prelazima, ali Srbija kasni u drugoj fazi sporazuma, koja podrazumeva izgradnju stalnih objekata na prelazima, koja nije okončana ni do početka 2020. godine.

U odnosu na ukupne potrebe za vodom na Kosovu, rezerve su relativno male i neravnomerno teritorijalno raspoređene, na štetu istočnog i

22 Na marginama Minhenske bezbednosne konferencije, 14. februara 2020. godine, predstavnici vlada Kosova i Srbije, u prisustvu Grenela, predsednika Srbije i Kosova, potpisali su izjavu o namerama za obnovu železničkog saobraćaja između Beograda i Prištine i po ranije opisanoj prvoj ruti.

23 Pismo o namerama potpisali su, 20 januara 2020 godine u ambasadi SAD u Berlinu, u ime Srbije državni sekretar Ministarstva privrede Milun Trivunac, a sa kosovske strane generalni direktor Kosovske uprave civilnog vazduhoplovstva Kosova Eset Beriša, uz prisustvo Ričard Grenela i savetnika predsednika SAD za nacionalnu bezbednost Roberta O'Brajena. Na relaciji Beograd–Priština leteće avioni Lufthanzinog prevoznika EuroWings. Istovremeno, to će povećati broj destinacija s kojima je avio saobraćajem povezano Kosovo. Uz to, olakšava se i prenos pošte. Sve to bi trebalo da ima značajan pozitivan efekat na osnaživanje poslove saradnje između Srbije i Kosova (*Gazeta Express: Sporazumom o avio-liniji između PR-BG ukidaju se takse*; izvor, *Gazeta Express/KoSSev*, 21. januara 2020, dostupno na: <https://kossev.info/gazeta-express-dokument-sporazumom-o-avio-liniji-izmedju-pristine-i-beograda-ukidaju-se-takse-srbiji/>)

jugoistočnog dela. Sistem snabdevanja pijaćom vodom je gotovo nerazvijen, trpi značajne tehnološke i komercijalne gubitke i ne dopire do velikog dela stanovništva. Na Kosovu ne postoji sistem prečišćavanja otpadnih voda, dok svega 40% populacije, a manje od 10% ruralnog stanovništva, ima pristup kanalizacionom sistemu. Sa rekom Ibar i veštačkim jezerom Gazivode, (koje se delom nalazi u opštini Zubin Potok, a delom u opštinama Tutin i Novi Pazar), sever Kosova je bogat vodnim resursima. Međutim, vodosnabdevanje je nedovoljno jer se vrši kroz staru mrežu, te trpi tehnološke gubitke. Tretmanom otpadnih voda je neodgovarajući, naime kanalizaciona voda iz urbanih i seoskih sredina izliva se u Ibar ili u otvorene kanale, bez prečišćavanja. Time se kontaminiraju površine tla i podzemnih voda i povećava rizik od plavljenja i od zagađenja.

U pogledu životne sredine, ključne probleme predstavljaju zagađenje vazduha, nedostatak i zagađenost vode, degradacija zemljišta i gubitak uloge ekosistema. Izuzetno su slabi rezultati u oblasti odvajanja, recikliranja i obrade otpada. Najveće ugrožavanje životne sredine na Kosovu potiče od rudarsko-metalurškog kompleksa „Trepča“, TE „Obilić“ i Fabrike betona u Prištini.

Kosovo zaostaje u pogledu razvoja moderne *telekomunikacione infrastrukture*. Stopa pokrivenosti fiksnom telefonijom je među najnižima u Evropi, dok je stopa preplaćenih na usluge mobilne telefonije 74%. Licencirana su dva operatera fiksne telefonije i interneta, Pošta i Telekomunikacije Kosova (PTK) koje pružaju i poštanske usluge. IPKO telecommunications i Vala pružaju usluge mobilne telefonije. U pogledu *medija* Kosovo ima 22 televizijske stanice (od toga 3 nacionalne), 9 novina i 92 radio-stanice.

Društveni kontekst

Tržište rada na Kosovu pati od visoke stope nezaposlenosti i nedovoljne mogućnosti za zapošljavanje, posebno za mlade koji ulaze na tržište rada. Postoji značajna neusklađenost između veština mladih koji traže posao i zahteva tržišta rada, posebno na stručnom nivou.

Visoka nezaposlenost na Kosovu praćena je visokim nivoom *siromaštva*. Prema analizi porodičnog budžeta, koju je sproveo KAS, 19% građana spada u siromašne. Na osnovu Ankete o budžetu domaćinstava (ABD) za 2017. godinu, procenjuje se da 18% stanovništva Kosova živi ispod linije siromaštva, a 5,1% živi ispod linije ekstremnog siromaštva.²⁴

²⁴ Svetska banka, dostupno na: https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=XXK (accessed on February 2020)

Emigracija je jedan od glavnih demografskih trendova Kosova. Prema podacima Agencije za statistiku Kosova ukupni broj ljudi rođenih na Kosovu koji su emigrirali s Kosova iznosi 380.826 što je 21,4% od broja onih koji žive na Kosovu. Glavne destinacije emigriranja su zemlje zapadne Evrope (Nemačka, Švajcarska, Italija, i Austrija).

* * *

Privredni sistemi Srbije i Kosova razvijali su se kao jedan podsistem u okviru jedinstvenog privrednog sistema bivše Jugoslavije. Otuda i pored značajnih promena postoje mnoge sličnosti i međuzavisnosti ova dva privredna sistema. To olakšava poslovanje i privrednu saradnju zasnovanu na ekonomskim interesima ravnopravnih partnera.

S druge strane, obe ekonomije se odlikuju niskom produktivnošću i konkurentnošću, neskladom između veština radne snage i zahteva tržišta, uskom izvoznom bazom, visokom stopom neformalnosti, nedovoljno izgrađenom i razvijenom infrastrukturuom što u sadejstvu sa socio-demografskim pritiscima uzrokuje izuzetnu ekonomsku i socijalnu ranjivost i nestabilnost. Istovremeno, svaki od ovih faktora, posebno i kolektivno, deluju na brzinu, pravac i kvalitet procesa normalizacije odnosa, ali i snagu privatnog sektora da doprinese prevazilaženju problema iz prošlosti i generiše neposredne koristi za obe zajednice.

Da bi se ekonomska saradnja i trgovina razvijale i unapređivale na održiv način, neophodna su znatna poboljšanja u mnogim oblastima, a pre svega u oblastima osnaživanja konkurentnosti i investicionog ambijenta uz usklađivanje sa standardima EU. Na taj način se stvaraju kompatibilne politika za zajednički biznis, zajedničke projekte, udruživanje malih i srednjih preduzeća što u povratnoj sprezi ima potencijal da otvori dodatni prostor za ekonomsku saradnju, ali i za politička rešenja.

Ostvarivanje ukupnih ekonomskih i društvenih reformi Kosova i Srbije i odvijanje Briselskog dijaloga i procesa normalizacije, međusobno su povezani i uzajamno uslovljeni. Naime, napredovanje u procesu normalizacije ima neposredne i dugoročne pozitivne efekte na dinamiziranje poslovne saradnje i intenziviranje ekonomskih i trgovinskih veza između strana. Najpre, primena dogovorenih rešenja predstavlja usvajanje novih, evropskih standarda u oblastima od životnog interesa za ljude na Kosovu i u Srbiji (na primer, u unapređivanju i digitalizaciji javnih registara, povećanju mobilnosti ljudi, roba, usluga i ideja, podizanje kapaciteta carinskih i drugih službi itd).²⁵ Povratno, saradnja poslovnih zajednica deluje kao važan agens u procesu normalizacije odnosa i ima potencijal da bude značajan impuls pomirenju u

25 Dr Dušan Janjić, Izazovi normalizacije. Analiza pregovora i primene Brisleskog sporazuma, Analiza, 1A/2915, Forum za etničke odnose, Beograd, 2015, 55

regionu, budući da privredna saradnja i trgovina generišu direktne ekonomske koristi za obe zajednice.

U tom svetlu, uloga ekonomskog, političkog i državnog vodstva je ključna i od njegovog kapaciteta zavisi kako brzina i kvalitet rešenja, tako i njihova implementacija. To potvrđuju i nalazi empirijskog istraživanja sprovedenog u okviru projekta sa poslovnim ljudima sa obe strane, koji ukazuju da postoji dobra tradicija saradnje između kompanija sa Kosova i iz Srbije, ali da glavnu prepreku intenziviranju njihove saradnje predstavljaju upravo politički odnosi i sa njima povezani problemi.

To jasno potvrđuju i rezultati njihove dosadašnje saradnje koji dokazuju da je uloga politike izuzetno važna kada podržava i još presudnija kada blokira, destimuliše saradnju poslovnih zajednica. Kao pozitivan primer može poslužiti odluka o formiranju Privremenog fonda za ekonomski i infrastrukturni razvoj Severa Kosova (Fond), koja je doneta u januaru 2013. godine na osnovu sporazuma između Kosova i Srbije o prikupljanju carinskih prihoda. Na osnovu ovog sporazuma, sredstva prikupljena na prelazima Jarinje i Brnjak od carinjenja izdvajaju se u Fond i služe za razvoj opština Severna Mitrovica, Leposavić, Zubin Potok i Zvečan. Svrha formiranja Fonda je da omogući viši stepen kvaliteta života u ovim opštinama i izjednači ga sa nivoom ostalih opština na Kosovu.²⁶ Od osnivanja 2013. godine do decembra 2019. godine, Fond je prikupio preko 15.729.416,72 miliona evra, od čega je 11 miliona dodeljeno za razvoj četiri opštine na severu. Od tog iznosa 8,6 miliona evra ili 78% potrošeno je za kapitalne projekte.²⁷

Odluka sa potpuno suprotnim delovanjem je odluka Vlade Kosova da novembra 2018. godine uvede taksu od 100% na proizvode iz Srbije i Bosne i Hercegovine i tako praktično onemogućiti robnu razmenu sa Kosovom. Ovakva mera je nesumnjivo imala značajan uticaj ne samo na poslovnu saradnju i odnose poverenja među stranama, nego i na sveukupnost odnosa i ponašanja, podrivajući temelje i rezultate ostvarene saradnje, odnosno urušavajući ogromne napore uložene u izgradnju poverenja i veza između poslovnih zajednica. Takse su bile na snazi punih sedamnaest meseci, dok Vlada Kosova nije 31. marta 2020. godine donela Odluku o suspenziji ove mere na bazi postepene primene principa reciprociteta u odnosima sa Srbijom.²⁸ Za razliku od Srbije, taksa na uvoz iz Bosne i Hercegovine je ukinuta bezuslovno.

26 Prevladavanje barijera za poslovanje i normalizacija. Analiza ekonomskog i zakonodavnog okvira za poslovanje između Srbije i Kosova Forum za etničke odnose i Heinrich Boll Stiftung Srbija, Crna Gora, Kosovo, Beograd, jun 2017, 20.

27 Ministarstvo finansija Kosova, (2020), zvanična komunikacija sa Muharremom Shahini – direktorom Sektora za komunikacije.

28 U odluci se navodi, „1. Svi trgovinski odnosi sa Srbijom, reference koje su korišćene u donjim dokumentima biće u skladu sa Ustavom Republike Kosovo i važećim zakonodavstvom.:1.1, Fitosanitarni sertifikati i prateća dokumentacija za prehrambene i neprehrambene proizvode biljnog i ne životinjskog porekla koji su podložni graničnoj fitosanitarnoj kontroli.1.2. Veterinarski sertifikati i prateća dokumentacija za hranu i neprehrambene proizvode životinjskog porekla podležu graničnoj veterinarskoj kontroli.

Direktni negativni efekti ovakve mere već su evidentni, o čemu najbolje govori procena velikog pada izvoza i plasmana proizvoda na tržište Kosova, čak u iznosu od 400 miliona evra u slučaju Srbije.²⁹ Najveće gubitke su imale male i srednje kompanije dok su multinacionalne kompanije koje su iz Srbije poslovale sa Kosovom nalazile načine da robu plasiraju preko drugih zemalja u okruženju.

S druge strane, proklamovani ciljevi za uvođenje taksi bilu su da će najviše koristi imati domaći proizvođači na Kosovu, te da će se povećati proizvodnja i zaposlenost. Prema nalazima istraživanja Instituta GAP iz Prištine, koje je sprovedeno tokom marta 2019. godine, ovi ciljevi nisu ostvareni. Istraživanje pokazuje da je došlo do povećanja spoljnotrgovinskog deficita Kosova za 5,4% u odnosu na novembar 2018. godine, da nema ubrzanog rasta prerađivačke industrije Kosova, kako mereno obimom proizvodnje tako i u pogledu stvaranja novih radnih mesta.³⁰ Usledilo je drastično povećanje uvoza robe na Kosovo iz Slovenije, Hrvatske, Mađarske, Severne Makedonije, Grčke, Bugarske i Turske. Kao odgovor na promenu zemlje porekla proizvoda došlo je do rasta opšteg nivoa cena na tržištu Kosova za 2,4% u odnosu na septembar 2018. godine a posebno na povećanje cena prehrambenih proizvoda – naročito na cenu hleba i žitarica (12,5%), mesa (3,2%) i ulja i masti (3,0%).³¹

Pored neposrednog ekonomskog uticaja koji se može kvantifikovati, nemerljiv je uticaj taksi na odnose poverenja i poslovni ambijent, pre svega usled promene javnog diskursa koji obeshrabruje ekonomsku saradnju, odnosno guši zdravu, a stimuliše neformalnu ekonomsku aktivnost i poslovanje.

Stoga, nesporno je da je ova mera ima dalekosežne ekonomske i političke implikacije. Istovremeno, ona predstavlja direktno kršenje CEFTA sporazuma kao temelja saradnje i integracije u regionu. Upravo produbljivanje poslovne saradnje i trgovinske razmene između Srbije i Kosova opterećeno je nizom problema zbog čestog kršenja odredbi CEFTA sporazuma i uvođenja necarinskih barijera u trgovini poljoprivrednim i prehrambenim, ali i nekim industrijskim proizvodima. Necarinske barijere koje opterećuju ekonomske odnose i podižu tenzije na obe strane mahom su tehničke barijere u trgovini, te sanitarne i fitosanitarne mere i standardi, ali i mere ograničavanja izvoza ili antidamping mere, kao i one koje se odnose na postupke javnih nabavki. Pored barijera koje su povezane sa političkim, odnosno međunarodnim statusom Kosova, postoji značajan broj drugih barijera različitog karaktera i delovanja, koje su u najvećoj meri odraz nesprovođenja dogovorenog u okviru Briselskog i CEFTA sporazuma. Te barijere neretko su ekvivalentne zabrani uvoza.

29 Informacija o proceni uticaja primene takse na robu iz centralne Srbije prilikom plasmana na tržište UNMIK / Kosovo, Beograd, novembar 2019.

30 The impact of 100% tax on reduction and consumer prices in Kosovo Comparing periods: January - October 2018 and January - October 2019, Instttut GAP, Prishtine, Murch 2020.

31 Izvor: European Union (2019). Kosovo Economic Report March-April 2019, 11.

Ipak, najveći broj ograničenja proizilazi iz međusobne neusaglašenosti propisa i procedura, odnosno njihove neusaglašenosti sa normama i standardima EU (nedostatak uzajamnog priznavanja potvrda o kvalitetu proizvoda, potvrda o bezbednosti proizvoda, rezultata laboratorijskog testiranja i sl.) U tom kontekstu, potrebni su snažni naponi da bi se harmonizovali propisi i standardi, kako u domenu bezbednosti hrane i nivoa kvaliteta proizvoda, tako i kada je reč o modernizaciji infrastrukture kvaliteta (uključujući standardizaciju, usaglašenosti metodologije akreditaciju). Na ovaj način umanjile bi se ili eliminisale prepreke za trgovinu i omogućio bolji pristup kompanijama oba tržišta, ali i na regionalnom i EU tržištu.

Stoga, dok strukturni izazovi ostaju i dalje veliki, kao imperativ se nameće implementacija već dogovorenog u okviru Briselskog sporazuma, te povezivanje ekonomija Srbije i Kosova kroz regionalne inicijative i sporazume, da bi se njihove snage ujedinile i bile snažan podsticaj procesu normalizacije odnosa Beograda i Prištine.

IV Međuzavisnost procesa uključivanja u EU i normalizacije odnosa Srbije i Kosova

Rezolucija GS UN odredila je dijalog koji se vodi između Srbije i Kosova pod pokroviteljstvom EU (Briselski dijalog) na sledeći način: “*normalizacija je u funkciji uspostavljanja mira, bezbednosti i stabilnosti Zapadnog Balkana, promocije saradnje, prednosti uključivanja u EU za poboljšanje uslova u kojima ljudi žive*”.³²

Do sada je u okviru dijaloga postignuto 48 sporazuma, značajan broj „dogovorenih zaključaka“, akcionih planova i tehničkih protokola. Odlučujući korak načinjen je, 19. aprila 2013. godine, kada je parafiran *Sporazum o principima* i 22. maja, kada je dogovoren plan za njegovo sprovođenje. Značaj ovog sporazuma je i u tome što predstavlja prvi znak da su se strane složile da gledaju napred da bi umanjile neprijateljstva. I dok postoji relativno visok stepen slaganja oko prirode Sporazuma o principima, naglašeno neslaganje uočava se u ispunjavanju pojedinih delova sporazuma, posebno onih koji se odnosi na zajednicu/asocijaciju opština sa srpskom većinom (ZSO).³³

32 UN GS Resolution 64/298 http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/64/298

33 Dušan Janjić, “Izazovi normalizacije: Analiza pregovaračkog procesa i primene briselskog sporazuma”, Analiza, Forum za etničke odnose, Beograd 2015.

Za približavanje poslovnih zajednica posebno su važni Sporazum o slobodi kretanja³⁴ koji je podržan dogovorom o integrisanom upravljanju granicom³⁵, Sporazumom o evidentiranju i ubiranju carina i PDV-a, Sporazumom o carinskom pečatu, Sporazum o uspostavljanju Privremenog fonda za ekonomski i infrastrukturni razvoj Severa Kosova (Fond), Sporazum o energetici³⁶ i o Sporazum o telekomunikacijama.³⁷ Primena ovih sporazuma omogućuje uspostavljanje evropskih standarda koji podržavaju proces normalizacije odnosa Kosova i Srbije i stvara pretpostavke za ukidanje prepreke bržeg ekonomskog razvoja Kosova, uključujući sever Kosova

Proces usvajanja *pravnih tekovina (acquis-a)* može da dovode do usklađenijih bilateralnih ekonomskih odnosa Srbije i Kosova, jer će se razvijati na *identičnim i usklađenim* pravnim osnovama. Srbija je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju novembra 2007. godine. Kosovo je potpisalo relevantan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju oktobra 2015. godine (za razliku od SSP EU sa zemljama Zapadnog Balkana, koji su „mešovito“ karaktera – to jest te sporazume potpisala je EU kao takva, ali su ih, istovremeno, potpisale i njene države članice, SPP EU sa Kosovom zaključen je samo u ime EU, dakle nisu ga potpisale i države članice pojedinačno). Ovi sporazumi imaju slične, odnosno uporedive odredbe o regionalnoj saradnji, kao i o obavezi preuzimanja *acquis-a* EU.³⁸

34 Sloboda kretanja je uspostavljena „dogovorenim zaključcima“, 2. jula 2011. godine, a 2. decembra iste godine usaglašeni su Operativni zaključci, koji se odnose na primenu ovog dogovora. Primena ovog sporazuma je započeta 26. decembra 2011. godine. Sporazum reguliše korišćenje kosovske lične karte, vozačke dozvole, registracije vozila i osiguranja a uspostavljene su i nove procedure putovanja između Kosova i Srbije. Prvi putnici sa kosovskim ličnim kartama počeli su da putuju preko Srbije, 1. maja 2013. godine. (Prevladavanje barijera za poslovanje i normalizacija. Analiza ekonomskog i zakonodavnog okvira za poslovanje između Srbije i Kosova Forum za etničke odnose i Heinrich Boll Stiftung Srbija, Crna Gora, Kosovo, Beograd, jun 2017, 13).

35 Integrisana kontrola granice (IBM), dogovorena je u periodu od 30. novembra do 2. decembra 2011. godine, a primena je počela 10. decembra 2012. godine. (Prevladavanje barijera za poslovanje i normalizacija. Analiza ekonomskog i zakonodavnog okvira za poslovanje između Srbije i Kosova, Forum za etničke odnose i Heinrich Boll Stiftung Srbija, Crna Gora, Kosovo, Beograd, jun 2017, 14, 15.)

36 Aranžmani u oblasti energetike kojim se uređuju odnosi između EMS i KOSTT parafrirani su 8. septembra 2013. godine na osnovu čega je KOSTT postao član ENTSO i tako postane zasebna kontrolna oblast, juna 2020. godine.

Na osnovu ovog sporazuma „Elektrokosmet“ je transformisan u novo preduzeće “Elektro Sever” koje bi do oktobra 2020 godine trebalo da dobije licencu kao snabdevača i distributer struje za četiri opštine na Severu Kosova a KOSTT je odgovaran za prenos električne energije do glavnih elektro mreža i izvan i kroz Kosovo (Vidi: <https://balkaninsight.com>).

37 Tokom 2013. godine postignut je sporazum po kome Kosovo dobija svoj pozivni broj – 383. Takođe, omogućeno je da Telekom Srbija a.d. registruje, na Kosovu, poslovnu jedinicu koja će obavljati poslove mobilne telefonije i interneta u sredinama pretežno nastanjenim pripadnicima srpske zajednice. Postignut je i Tehnički sporazum o usklađivanju korišćenja spektra za GSM i televizijski signal. Potpuna primena ovog sporazuma ostvarena je tek tokom 2019. godine.

38 Neke od obaveza iz člana 13. SSP EU-Kosovo i trebalo bi da indirektno utiču i na bilateralnu ekonomsku saradnju Kosova i Srbije. Ovim članom Kosovo se obavezuje da će postepeno normalizovati odnose sa Srbijom, da će primenjivati sve dogovorene sporazume, kao i da će poštovati načela regionalne saradnje (Stabilisation and association agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Kosovo *, of the other part, OJEU, L 71).

U cilju integracije u EU, Srbija usvaja redovni NPAA. Poslednja, treća revizija NPAA usvojena je marta 2018. godine³⁹. Prema NPAA planirano je potpuno usklađivanje zakonodavstva sa pravom EU do kraja 2021. Godine, nakon čega sledi period praćenja sprovođenja propisa do stupanja u članstvo. Kosovo je marta 2016. godine usvojilo NPISAA koji predviđa srednjoročne reforme zakonodavstva u periodu 2016-2020., a u cilju primene SSP i usklađivanje nacionalnog zakonodavstva.⁴⁰

Kada je u pitanju stepen usklađenosti propisa u pitanjima EU regulative u oblasti slobode kretanja roba, usluga i kapitala, najrelevantniji uporedni dokument u ovoj oblasti je Izveštaj Evropske komisije o politici proširenja, koji se, u načelu, objavljuje svake godine (poslednji izveštaj iz maja 2019)⁴¹. Evropska komisija ističe u tom dokumentu da je Srbija u celini „umereno pripremljena“ kada se radi o funkcionisanju tržišne privrede i uključivanju u tržišnu konkurenciju. S druge strane, Kosovo je u „ranoj fazi“ priprema za uključivanje u tržišnu privredu, uz postojanje sive ekonomije i široko rasprostranjene korupcije.

U pojedinačnim ocenama za pojedina poglavlja, Evropska komisija ocenjuje da je Srbija „umereno pripremljena“ za sva tri poglavlja koja se odnose na kretanje roba, usluga i kapitala (poglavljia 1, 3, i 4) dok je „dobar novo pripremljenosti“ dostignut u oblasti carinske unije (poglavljie 29). Kada je u pitanju Kosovo, u oblasti kretanja roba (poglavljie 1) i kapitala (poglavljie 4) postignut je „izvestan nivo pripremljenosti“, dok je u slučajevima poglavljia 3 (usluge) i poglavljia 29 (carinska unija) ocena nešto povoljnija – „umereno pripremljeno“. U odnosu na prethodni izveštaj iz 2018, Srbija ni u jednom od 4 navedena poglavljia nije dobila pozitivniju ocenu nego ranije godine, dok je Kosovo napredovalo kada je u pitanju poglavljie 1 (kretanje roba) od „rana faza“ u „određen nivo pripremljenosti“.

Za slobodno i nesmetano kretanje roba na tržištu od velike je važnosti novi sporazum o takozvanoj „infrastrukturi kvaliteta“ od koje zavisi kontrola primene tehničkih propisa i standarda na proizvode, pa time i mogućnost eventualnog „uzajamnog priznavanja“ institucija, kao i njihovih izdatih dokumenata o kvalitetu ili poštovanju standarda, što su preduslovi za slobodnu razmenu. Može se u celini konstatovati, da je Srbija na višem nivou usvajanja regulative ekvivalentne pravilima Evropske unije, kao i formiranja institucija kvaliteta, od kojih zavisi i mogućnost članstva u međunarodnim telima za standardizaciju i

U članu 74. SSP EU-Kosovo predviđa se obaveza Kosova da postojeće zakonodavstvo i propise adekvatno primenjuje. Usklađivanje otpočinje sa datumom primene sporazuma o pridruživanju i treba da bude zaokruženo na kraju prelaznog perioda (10 godina). U paragrafu 3 člana 74 naglašava se da će usklađivanje otpočeti sa osnovnim elementima *aquis-a* EU, tj. sa oblastima unutrašnjeg tržišta, i u oblasti Slobode, Bezbednosti i Pravosuđa, kao i u pitanjima trgovine. Usklađivanje se realizuje u saradnji sa službama Evropske komisije.

39 <http://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/nacionalna-dokumenta/hpaa>

40 <http://mei-ks.net/en/national-programme-for-implementation-of-saa>

41 European Commission, 2019 Communication on EU Enlargement Policy, COM (2019) 260 final, Brussels.

tehničke propise. U ovom okviru, posebno je važno da Srbija i Kosovo što više usklade svoje zakonodavstvo sa propisima Evropske unije, koji proizilaze iz članova 34-36 Ugovora o funkcionisanju EU⁴². Srbija je tako punopravna članica evropskih tela nadležnih za standardizaciju (CEN, CENELEC). Usvojila je evropske standarde koje je utvrdio CEN u obimu od 98,11%; kao i standarde CENELEC-a u obimu od 76,18%. Srbija ima i 590 tela nadležnih za utvrđivanje usaglašenosti proizvoda u odnosu na 39 takva tela na Kosovu. Kosovska tela nadležna za akreditaciju, kao i za standarde, još uvek nisu uključena u odgovarajuće evropske strukture, za razliku od tela iz Srbije.

* * *

Dosadašnja primena Briselskih sporazuma dala je ograničene efekte na unapređenju međusobne saradnje Srbije i Kosova. Važno je, međutim istaći da su postignuti sporazumi, uz sve izazove implementacije, omogućili privrednicima dve strane da posluju u uređenijem i predvidljivijem poslovnom okviru. Međutim, jedan od važnih činilaca koje otežava međusobno poslovanje je postojeće makroekonomsko okruženje - od ograničenja u procesu izgradnje kosovskog ekonomskog sistema do poslovnog ambijenta u Srbiji koji je pod uticajem politički nerasčišćenog pitanje statusa Kosova. Istorija uči da procese izgradnje dva samostalna sistema od nekada jedinstvenog privrednog sistema nije brz ni lak. Trenutno, nova nada Kosova i Srbije za normalizovanje odnosa usmerava se ka regionalnoj-zapadno-balkanskoj saradnji, ali treba imati u vidu da političko-bezbednosni ambijent na Zapadnom Balkanu još nije potpuno konsolidovan, što može da predstavlja izazov. Po svemu sudeći ostaje da se ekonomski i drugi kapaciteti organizuju "odozdo", iz Kosova i Srbije, a da se regionalnim i evropskim instrumentima samo podržavaju reforme pojedinačnih zemalja.⁴³

Proces normalizacije olakšava donošenje političkih odluka o ekonomskoj saradnji (pogotovo u oblasti protoka roba, telekomunikacija, infrastrukturne izgradnje i energetske bezbednosti) Srbije i Kosova, a samim tim olakšava i podržava jačanje ove saradnje. Sa svoje strane energetska bezbednost i ekonomska saradnja Srbije i Kosova jedan je od stubova sveukupne normalizacije Kosova i Srbije, kao i njihovih međusobnih odnosa.⁴⁴

42 Članom 34 se zabranjuju kvantitativna ograničenja i mere ekvivalentnog efekta u razmeni između država članica. U članu 36 predviđaju se izuzeci od odredbi člana 34 koji se odnose na okolnosti u vezi sa javnom bezbednošću, javnim moralom, zaštitom života ljudi, životinja ili biljki, zaštitom umetničkih dela ili intelektualne svojine.

43 Prevladavanje barijera za poslovanje i normalizacija. Analiza ekonomskog i zakonodavnog okvira za poslovanje između Srbije i Kosova Forum za etničke odnose i Heinrich Boll Stiftung Srbija, Crna Gora, Kosovo, Beograd, jun 2017, 22.

44 Energetski sektor Srbije i Kosova: Preliminarna analiza, "Forum za etničke odnose", 2017, Beograd/Priština, jul 2017, 5.

Proces normalizacije je u funkciji uspostavljanja mira, bezbednosti i stabilnosti zapadnog Balkana, promocije saradnje, te poboljšanja uslova u kojima ljudi žive i to tako što se tokom procesa preuzimaju pojedine evropske pravne tekovine ili „standardi”. Proces normalizacije, sa svoje strane, olakšava donošenje političkih i poslovnih odluka o saradnji, a ova saradnja jedan je od važnih elemenata ekonomskog razvoja i ukupne normalizacije Kosova i Srbije.

V Regionalni kontekst i dinamika

Od osnivanja Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope 1999. godine, pokrenute su brojne inicijative i formati za podsticanje saradnje i međusobnog približavanja zemalja Zapadnog Balkana. Teritorija koja se označava kao zapadni Balkan obuhvata Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Severnu Makedoniju, Crnu Goru i Srbiju. Iako locirane na relativno dobrom podneblju sa značajnim prirodnim resursima, u geografskom i ekonomskom smislu predstavljaju relativno male i nedovoljno povezane ekonomije sa pojedinačno skromnim tržištem i razvojnim potencijalima, te kao takve značajno zaostaju za razvijenom Evropom. U kontekstu tržišnog volumena i kapaciteta, zapadni Balkan samo kao celina može konkurisati razvijenim zemljama, obezbediti dugoročan održivi razvoj i predstavljati atraktivnu lokaciju za strane investitore. Međutim, nasleđe prošlosti i složeni politički i ekonomski odnosi uslovljavaju relativno nizak nivo njihove međusobne ekonomske saradnje i povezanosti. Ukratko, slabi ekonomski rezultati u kombinaciji sa političkom nestabilnošću i dalje onemogućavaju da ovaj region postane atraktivno tržište za nove investicije i razvoj.

Slika se dodatno usložnjava činjenicom da je Zapadni Balkan u podmakloj fazi de populacije. Oko 18 miliona stanovnika živi na slabo naseljenoj teritoriji od 207.763 kvadratnih kilometara. Prema podacima Eurostata, u periodu 2008-2019. godine populacija je smanjena za oko 1,2 miliona građana, što zbog niskog prirodnog priraštaja, odnosno de populacije u većini regiona, što zbog masovnog odliva stanovništva (ekonomske migracije) ka inostranstvu, posebno mladih. Imajući u vidu aktuelni trend, smanjenje populacije regiona će se nastaviti, čime bi se dodatno ograničila radna snaga kao jedan od glavnih faktora privrednog razvoja. Broj od 18 miliona stanovnika u regionu, koliko se procenjuje po nacionalnim statistikama, u stvarnosti je verovatno manji za

dva do tri miliona, s obzirom da se značajan broj građana koji su na relativno dužem „privremenom“ radu u inostranstvu i dalje vodi u statistikama. Prema podacima Svetske banke, ekonomska emigracija je (procentualno prema broju stanovnika) najizraženija u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, a zatim slede Albanija, Makedonija, Kosovo i Srbija. Mere lokalnih vlada u pravcu povećanja nataliteta daju vrlo ograničene rezultate, tako da se u narednom periodu oporavak brojnosti populacije može očekivati isključivo na strani „mehaničkog“ priraštaja. Time se formirala brojna dijaspora koja posredstvom familijarnih veza prenosi novac u region, što je posebno značajno za potrošačku aktivnost stanovništva u manje razvijenim delovima zemlje.

Prema podacima Svetske banke, ukupna privredna aktivnost zapadnog Balkana merena zbirom pojedinačnih BDP iznosi oko 113 milijardi američkih dolara, sa stopom rasta od 3,2% u 2019. godini. Regionalni BDP je većinom zasnovan na potrošačkoj komponenti (oko 60%), koja je podržana javnom potrošnjom i snažnim prilivom doznaka iz inostranstva (posebno u Bosni i Hercegovini). Premda se povećanje stope rasta BDP-a u poslednjim godinama može tumačiti kao ekonomski oporavak ovih zemalja to je samo delimično tačno. Ostvarene stope rasta dobrim delom to duguju velikom padu proizvodnje u prethodnoj deceniji, odnosno niskoj početnoj poziciji, zbog čega jaz u odnosu na razvijene zemlje ostaje nepromenjen. O tome najbolje svedoči podatak da je prosečni BDP po glavi stanovnika u regionu u 2019. godini iznosio 6.412 dolara što čini svega 18% proseka EU.

Iako je, u periodu 2014-2019. godine, stopa *nezaposlenosti* na nivou regiona drastično smanjena, sa oko 24% na 15%, zapadni Balkan ima izražen problem nezaposlenosti, koji uz postojanje visokog nivoa neformalne zaposlenosti oslikava stanje ovih ekonomije i društvenih procesa koji se razvijaju u njima.

Inflacija je relativno niska i predvidiva i u periodu 2014-2019. godine se kretala u rasponu 1-2,2%. Ekonomije zapadnog Balkana trenutno uživaju značajan stepen stabilnosti cena, što se u dobrom delu duguje globalnom padu cena roba, ali i stabilnim režimima deviznih kurseva. Tokom 2019. godine fiskalni bilans regiona je blago uvećan na -2% BDP-a (budžetski deficit), ali je *javni dug* ostao ispod 50% BDP-a, odnosno značajno ispod „Mastriških kriterijuma“ (jedino je Crna Gora drastično uvećala javni dug u odnosu na BDP, sa 60% u 2014. godini na 78,6% u 2019. godini).

Priliv stranih direktnih investicija u region je stagnirao u periodu 2013-2015. godine, sa prosečnim godišnjim iznosom od oko 4,7 milijardi dolara.⁴⁵ Od 2016. godine krenuo je nagli rast, da bi 2018. godine ukupan priliv investicija bio 7,4 milijardi dolara. Ipak, za razvoj regiona nije od presudnog značaja nivo ili količina investicija, nego pre svega njihov kvalitet. Neke od investicija samo šire tržište investitorima, ali ne doprinose suštinski

45 UNCTAD World Investment Report 2019

proizvodnom i tehnološkom progresu nego čak mogu, na duži rok, da dovedu i do odliva kapitala i povećanja nezaposlenosti. Investiciona aktivnost, kako domaća tako i strana, u poslednjih je nekoliko godina bila u porastu u strukturi BDP-a, ali je negativna komponenta u vidu deficita spoljnotrgovinske razmene umanjila rast BDP-a.

Spoljnotrgovinski bilans regiona je izrazito negativan, čime je u poslednjih nekoliko godina deficit tekućeg računa platnog bilansa uvećan na 6,3% BDP-a u 2019. godini, uz tendenciju daljeg produblivanja u kontekstu aktuelne krize. Sadašnji obim i struktura regionalne spoljnotrgovinske razmene odražavaju stepen razvoja i strukturu ovih privreda, kao i politiku koju u međusobnoj ekonomskoj saradnji vode zemlje pojedinačno. Generalno gledano, u strukturi dominiraju poljoprivredni proizvodi, sirovine, poluproizvodi, odnosno proizvodi nižeg nivoa tehnološke obrade, dok u uvozu dominiraju finalni proizvodi. Takva struktura spoljnotrgovinske razmene pokazatelj je niske konkurentnosti ovih ekonomija, pa je i njihov obim značajno ispod realnih potreba i mogućnosti. Jedan od razloga niskog nivoa trgovinske razmene i integracije zemalja Zapadnog Balkana je nedovoljan nivo komplementarnosti ovih privreda, budući da je njihova ekonomska struktura relativno slična, zbog niske tehnološke razvijenosti. Drugim rečima, ove ekonomije se odlikuju niskom produktivnošću, tankom ekonomskom i izvoznom bazom, ograničenim direktnim stranim investicijama koje donose visoke tehnologije, visokim procentom neformalnosti, što uz uslove političke nestabilnosti i socio-ekonomske pritiske ograničava mogućnosti njihove ekonomske i trgovinske razmene.

Gledano u celini, razvoj saradnje na zapadnom Balkanu odražava izazovne političke i socio-ekonomske okolnosti, jer se svi naponi ulažu u pozadini značajnih ograničenja, od kojih su dva dominantna: složeni bilateralni odnosi između Srbije i Kosova i neodgovarajuće sprovođenje regionalne politike. O tome najbolje svedoče izneti makroekonomski parametri koji opisuju da je nivo ekonomske razvijenosti i povezanosti zemalja zapadnog Balkana još uvek daleko od potrebnog i poželjnog. Da bi se ostvario napredak na tom polju neophodni su snažniji naponi na ubrzanju strukturnih reformi i razvoj koherentnog regionalnog okvira u kome zemlje usvajaju ista pravila i standarde, harmonizujući ih sa EU propisima. U takvom okviru, primena već postignutih bilateralnih sporazuma između Srbije i Kosova, kao i postizanje i sprovođenje novih koji bi vodili normalizaciji odnose dve strane i čitavog regiona, bi bila efikasnija jer je dodatno osigurana odgovarajućim regionalnim obavezama i odlukama. Međutim, stanje i izazovi sa kojima se i dalje suočavaju ekonomije zapadnog Balkana govori da su regionalne inicijative donele ograničen napredak u tom pogledu. Razumevanje barijera, od onih političkih do onih uvedениh u cilju zaštite domaćeg tržišta, koje stoje na tom putu je ključno za unapređenje i produblivanje ekonomske i privredne povezanosti ovih ekonomija, pre svega Srbije i Kosova.

VI Regionalna saradnja

Regionalna saradnja na Zapadnom Balkanu je nužna pretpostavka za ostvarivanje političke stabilnosti i dobrosusedskih odnosa, kao temeljnog cilja politike evropskih integracija, naročito imajući u vidu činjenicu da su sve zemlje, osim Albanije, potekle iz zajedničke države u kojoj su obezbedile određeni nivo razvoja, usvojile slične poslovne običaje i stekle ekonomsku međuzavisnost. Svaka od postojećih regionalnih inicijativa je doprinela obnavljanju duha regionalne saradnje i partnerstva, podržavajući proces izgradnje poverenja i socijalne kohezije u regionu. U tom svetlu, teško je preneglasiti njihov značaj i ulogu. Međutim, uprkos stvaranju značajnog broja aranžmana za regionalnu integraciju, ekonomije Zapadnog Balkana i dalje ostaju u velikoj meri neintegrisane. Napori na izgradnji konsolidovanog regiona podrivaju se složenošću bilateralnih odnosa što pojačava fragmentaciju i ranjivost celog regiona.

Regionalno povezivanje je centralna tema različitih inicijativa, a najvažnije od njih su kratko prikazane u nastavku.

CEFTA 2006 je trgovinski sporazum i predstavlja kamen temeljac regionalne saradnje iz oblasti ekonomskih i trgovinskih odnosa. Osnovni cilj uspostavljanja *CEFTA 2006* je ekonomsko povezivanje zemalja potpisnica, uz uklanjanje trgovinskih prepreka i olakšavanje uslova za dalji razvoj trgovine. Potpisnice sporazuma ostvarile su značajan napredak u uspostavljanju zone slobodne trgovine ukidanjem kvota i carinskih ograničenja i obavezavanjem na postepenu liberalizaciju trgovine uslugama, uz usaglašavanje sa pravilima, standardima i praksama EU u oblasti konkurencije, javnih nabavki i prava intelektualne svojine.

Okvir koji pruža *CEFTA 2006*, a čije su potpisnice i Srbija i UNMIK u ime Kosova (UNMIK-Kosovo), doprineo je povećanju obima njihove bilateralne razmene, uklanjanju određenih necarinskih barijera, boljem razumevanju značaja trgovinskih veza s obzirom da je *CEFTA* tržište važno odredište izvoza za obe ekonomije. Koliko je *CEFTA* tržište značajno za obe ekonomije govore

podaci o vrednosti izvoza i CEFTA učešće u njihovom ukupnom izvozu.⁴⁶ Naime, ostvarena vrednost izvoza Srbije je bila 3,2 milijarde evra, odnosno 19% njenog ukupnog izvoza u 2018. godini; na Kosovo je izvezeno 412 miliona, odnosno 13% ukupnog izvoza na CEFTA tržište. Dominantna destinacija za izvoz Srbije u kontekstu regionalnog tržišta je BiH sa 40% ukupnog CEFTA izvoza, odnosno Crna Gora sa 24%. Još bitnije je istaći da Srbija ostvaruje značajan suficit u razmeni sa CEFTA ekonomijama, koji je 2018. godini iznosio 2,2 milijarde evra. S druge strane, izvoz Kosova na CEFTA tržište je u 2018. godini iznosio 173,5 miliona evra, odnosno 47% ukupnog izvoza. Od toga 33,5 miliona je izvezeno na tržište Srbije ili 19% ukupnog CEFTA izvoza, odnosno 48,2 miliona i 26% u 2017. godini. Najznačajnije regionalno tržište za izvoz Kosova je tržište Albanije sa 39% ukupnog CEFTA izvoza, odnosno Severne Makedonije sa 25%.

Međutim, činjenica da je UNMIK potpisnik sporazuma u ime Kosova predstavlja značajno opterećenje u odnosima i u funkcionisanju CEFTA i Kosova je u više navrata izjavljivalo da će se povući iz CEFTA ukoliko ne bude došlo do promene sporazuma i ravnopravnog predstavljanja Kosova (kao Republika Kosovo), istovremeno nagoveštavajući mogućnost da bude prihvaćen i alternativni način predstavljanja osim pod ustavnim imenom. Promena imena podrazumeva saglasnost svih strana potpisnica, uključujući i Srbiju, što se do sada nije dogodilo. Usled brojnih izazova sa kojima se suočava ekonomija Kosova u kontekstu razmene sa regionom, uz hroničan trgovinski deficit, CEFTA se široko percipira kao nepovoljna za razvoj ekonomije Kosova, odnosno da lokalna proizvodnja nije bila spremna za naglu spoljnotrgovinsku liberalizaciju koju je CEFTA 2006 doneo.

U tom svetlu, bilateralne trgovinske veze su i dalje opterećene brojnim preprekama kojima, osim onih koje se odnose na politički, odnosno međunarodni status Kosova, dominiraju administrativne i tehničke barijere - neusaglašeni sertifikati za promet roba, ne sprovođenje ili neujednačeno tumačenje Briselskih sporazuma - a kao najvažniji uočava se nedostatak političke volje za normalizacijom odnosa, što se odražava kroz stalna nezadovoljstva i pritužbe privatnog sektora.

Kao odgovor na potrebu uklanjanja preostalih ne carinskih barijera u trgovini, u CEFTA okvir integrisan je „Dodatni protokol 5“ kao sporazum o trgovinskim olakšicama, koji je stupio na snagu u aprilu 2018. godine. Ovim Protokolom se standardizuje i modernizuje postupak uvoza, izvoza i tranzita robe u regionu, uz elektronsku razmenu i harmonizovanje podataka i dokumenata prema EU modelu. Pored toga, Protokolom se uvodi uzajamno priznavanje programa, dokumenata i rezultata carinskih i inspeksijskih kontrola

46 Izvor podataka su zvanične statistike: Republički Zavod za statistiku Srbije (<https://www.stat.gov.rs/>) i Agencija za statistiku Kosova (<https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics>), kao i CEFTA statistika (<https://statistics.cefta.int/home>)

između potpisnica, pa time i između Srbije i Kosova, na osnovu postignute usaglašenosti sa EU pravilima i standardima. To praktično znači da u slučaju robe koja se uvozi ili ulazi u tranzitu, potpisnice CEFTA sporazuma priznaju obavljene preglede i dokumenta, pod uslovom da su zakoni i procedure zemlje uvoznice usaglašeni sa EU propisima. Da bi se dogovoreni princip operacionalizovao i privatni sektor imao konkretne benefite od uzajamnog priznavanja, neophodno je da zemlje prethodno dogovore procedure priznavanja statusa EU harmonizacije, koje usvaja Zajednički CEFTA komitet. Takva procedura za priznavanje programa i statusa „ovlašćenog privrednog subjekta” je usvojena u decembru 2019. godine u Tirani i do sada su dve zemlje potpisnice (Severna Makedonija i Srbija) pokrenule proceduru validacije njihovih programa, a njena se realizacija očekuje čim uslovi dozvole posetu validacionog tima. Uspješna validacija programa podrazumeva da svi nosioci AEO statusa za bezbednost i sigurnost imaju, bez dodatnih provera ili drugih zahteva, isti tretman od strane svih potpisnica, odnosno na regionalnom tržištu.

Zatim, „Dodatni protokol 6“ o liberalizaciji trgovine uslugama usvojen je u decembru 2019. godine kao važan vid unapređenja regionalne saradnje i integracija, omogućavajući privrednim subjektima koji trguju uslugama da posluju u svim zemljama potpisnicama bez ograničenja i dodatnih zahteva u pogledu priznavanja profesionalnih kvalifikacija, specifičnih licenci i drugih tehničkih standarda, pod uslovom njihove usaglašenosti sa odgovarajućim propisima i standardima EU. Da bi se dogovoreni princip operacionalizovao i privatni sektor imao konkretne koristi neophodno je da se prethodno utvrdi procedura za proveru statusa EU harmonizacije, što je u planu za 2020. godinu.

„Berlinski proces“ predstavlja inicijativu za dinamiziranje regionalne saradnje i političkog dijaloga na visokom nivou, koja je pokrenuta 2014. godine, na stogodišnjicu od izbijanja Prvog svetskog rata, a na inicijativu Savezne Republike Nemačke. Inicijativa nudi važnu platformu za dijalog lidera zapadnog Balkana i Evropske komisije, Austrije, Francuske i zemlje domaćina Nemačke. Inicijativi su se priključile i Italija (organizovan je samit u Trstu 2017. godine), Velika Britanija (domaćin samitu 2018. godine) i Poljska (domaćin samita 2019. godine). Uprkos uključivanju većeg broja zemalja članica EU, u pokušaju da se inicijative i politike prema zapadnom Balkanu zajednički forumulišu i samim tim podeli i odgovornost za njihovo sprovođenje, stiče se utisak da Berlinski proces ostaje prioritet zemalja koje su ga inicirale. Samit koji će biti održan pred kraj 2020. godine će zajednički organizovati Bugarska i Severna Makedonija u želji da se obezbedi veći angažman zemalja zapadnog Balkana. Takođe, Srbija je svojevremeno izrazila želju da bude zemlja domaćin samita iz 2018. godine.

Prioritetne aktivnosti u okviru Berlinskog procesa obuhvataju angažovanje u rešavanju bilateralnih odnosa i razvijanju dobrosusedskih odnosa na Zapadnom Balkanu, suzbijanje korupcije i organizovanog kriminala i jačanje

institucija i vladavine prava. Takođe, značajan naglasak je stavljen na ekonomski razvoj i uvećani ekonomski rast, podršku za unapređenje infrastrukturne i energetske povezanosti na zapadnom Balkanu, kako bi se obezbedio preduslov za ekonomski razvoj i veće investicije.

Takođe, u kontekstu Berlinskog procesa, na inicijativu privrednih komora Srbije i Kosova, osnovan je WB6 CIF kao zajednička inicijativa privrednih komora iz zemalja Zapadnog Balkana i RYCO, koja ima za cilj promovisanje međukulturalne razmene mladih u regionu. Potpisana je i Deklaracija o regionalnoj saradnji i rešavanju bilateralnih sporova. Njen prioritet je pomirenje i rešavanje preostalih otvorenih pitanja u regionu.

Postoji niz regionalnih saobraćajnih i energetskih projekata koji su posebno važni za stvaranje uslova za bolju saradnju Srbije i Kosova, poput izgradnje autoputa Niš-Priština-Tirana, to jest Crno more - Jadransko more; modernizacije pruge Niš-Doljevac-Merdare-Priština; elektrifikacija železničke trase 10 (Lapovo-Kraljevo-Fruše Kosovo / Kosovo Polje-Uroševac / Uroševac-Skoplje; obnova vazdušnog saobraćaja, izgradnja gasnog interkonektora između Srbije i Bugarske.

Pored agende povezivanja, unapređenje okvira i harmonizacija propisa koji regulišu ekonomsku saradnju stavljeni su u centar Berlinskog procesa. Na samitu u Trstu 2017. godine vlade regiona su se obavezale da, uz podršku EU, rade na stvaranju REA na zapadnom Balkanu, u kojoj će robe, usluge i radna snaga moći da se kreću bez prepreka i koji će biti podsticajan za investicije, jer će omogućiti stvaranje jedinstvene oblasti, regionalnog ekonomskog prostora koji se zasniva na usaglašavanju i harmonizaciji uslova i pravila poslovanja.

Regionalni ekonomski prostor je jedna od ključnih poluga u procesu integracije zapadnog Balkana za konsolidaciju i dublju integraciju regionalnog tržišta. U tom pravcu, dogovoren je *Višegodišnji* akcioni plan za stvaranje regionalnog ekonomskog tržišta (MAP REA) u više od sto tačaka, u kome su se vlade obavezale na promenu zakonodavstva i podzakonskih akata, unapređivanje prakse i primenu propisa koji regulišu slobodan protok robe; modernizaciju graničnih prelaza; priznavanje profesionalnih kvalifikacija i otklanjanje prepreka za mobilnost studenata, istraživača i članova akademske zajednice, te, na kraju da rade na izgradnji digitalne infrastrukture koja podrazumeva smanjenje troškova upotrebe *roaminga*, uvođenje širokopoljasne mreže interneta i obezbeđivanje zaštite podataka i *cybersecurity*. Gledano u celini, MAP REA se temelji na četiri stuba integracija: trgovinu, investicije, mobilnost i digitalno povezivanje, a njegovo sprovođenje nadgleda RCC osnovan da koordinira sveobuhvatnu agendu regionalnog povezivanja.

Četiri slobode (Four Freedoms) je inicijativa pokrenuta 2019. godine u cilju pospešivanja ekonomske saradnje u regionu Zapadnog Balkana kroz primenu četiri temeljne slobode zajedničkog tržišta (slobode kretanja ljudi, dobara, usluga i kapitala). Osnovni ciljevi inicijative definisani su putem deklaracija iz Novog Sada, Ohrida i Tirane. Inicijativa je pokrenuta kao trilateralna saradnja

Albanije, Severne Makedonije i Srbije, uz poziv ostalim ekonomijama Zapadnog Balkana da se pridruže. Definisane su prioritetne oblasti saradnje na putu stvaranja jedinstvenog ekonomskog prostora kroz produbljivanje saradnje i uklanjanje prepreka koje ometaju valorizaciju potencijala što ih nudi zajedničko tržište. Prioritetne oblasti su orjentisane na stvaranje uslova za slobodan protok robe u regionu do 2021. godine; putovanje bez pasoša između tri države; mogućnost dobijanja radnih dozvola i priznavanja kvalifikacija bez dodatnih formalnosti. Poseban akcenat u deklaracijama stavljen je na međusobno priznavanje kvalifikacija, razmenu studenata i saradnju na zajedničkim istraživačkim i razvojnim projektima. Jednako važni su i specifični ciljevi koji se bave liberalizacijom investicija i kapitalnih tokova uz potrebna prilagođavanja zakonodavstva evropskim normama u ovoj oblasti.

Iako ova inicijativa u osnovi integriše obaveze koje su već dobrim delom preuzete u okviru CEFTA sporazuma i Regionalnog ekonomskog prostora, za razliku od većine drugih foruma za saradnju koje je inicirala i kojima je upravljala Evropska Unija, ova inicijativa predstavlja pokušaj lidera zapadnog Balkana da preuzmu političku odgovornost za konkretne korake u sprovođenju reformi. Istovremeno, inicijativa je odgovor na nezadovoljstvo postignutim u okviru postojećeg okvira regionalne saradnje. Stoga, njen značaj se crpi iz imperativa da se osnaži politička vidljivost inicijatora, pruži dodatna podrška za rešavanje konkretnih problema i prepeka za stvaranje produbljene regionalne ekonomske saradnje, te da ubrza sprovođenje postojećih sporazuma. Konkretno, Srbija je na sastanku u Tirani prihvatila da bezuslovno usvoji sve dotadašnje usaglašene sporazume u okviru CEFTA, čije formalno usvajanje je uslovlila ukidanjem takse Kosova prema Srbiji. Preciznije, uz saglasnost Srbije stvorene su pretpostavke za usvajanje „Dodatnog protokol 6“ o trgovini uslugama, Procedure za validaciju priznavanja AEO, Odluke za olakšavanje trgovine voćem i povrćem u regionu, Zajedničke strategije i akcionog plana za upravljanje carinskim rizikom u regionu. Takođe, za razliku od MAP REA koji je naveo usaglašavanje profesionalnih kvalifikacija kao jednu od prioritetnih mera koja se ni posle četiri godine nije realizovala, potpisnice inicijative o Četiri slobode su se obavezale da potpuno harmonizuju radna, socijalna zakonodavstva i da obezbede zdravstveno osiguranje kako bi u potpunosti otvorile tržište radne snage. Ukoliko bude u potpunosti primenjena, uz automatsko priznavanje akademskih zvanja, ove mere umnogome će obezbediti veću mobilnost radne snage i predstavlja jednu od mogućih prevencija odlaska radne snage na rad van regiona.

Ako se i ostale ekonomije zapadnog Balkana pridruže ovoj inicijativi, ona ima veliki potencijal da iskoristi novi politički zamah u procesu regionalne integracije, uz značajan doprinos unapređenju odnosa između Srbije i Kosova. Kao i druge dosadašnje regionalnih inicijativa, i ova će značajan test za postojanje političke volje da dođe do približavanja i normalizacije odnosa Srbije i Kosova, uz prihvatanje Kosova kao ravnopravnog partnera. Do sada inicijativa

je sa određenom skepsom posmatrana u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori, a Kosovo je jedino bilo rezolutno protiv priključenja inicijativi.

Regionalne inicijative utemeljene su na stanovištu da ekonomska saradnja i povezivanje imaju pozitivne reperkusije na premošćavanje ekonomskih, a i političkih razlika i podela. Iz te premise sledi povezanost između povećane ekonomske saradnje i političke stabilnosti, pa je stoga podsticanje komercijalnih veza i poslovne saradnje od suštinske važnosti za normalizaciju odnosa između Srbije i Kosova. Ipak, dosadašnje iskustvo sugerise da ekonomska korist nije uvek dovoljan ili dominantan motiv delovanja i ponašanja, jer postoje i druge varijable koje deluju u ovom odnosu.

Status implementacije - dometi i ograničenja

Analizirajući ulogu i rezultate regionalnih inicijativa nameće se zaključak da se na prostoru zapadnog Balkana vreme kao razvojni resurs nedovoljno ceni, budući da se nijedna ideja ili projekat ne realizuju po planu i na vreme. Evidentna su velika kašnjenja u realizaciji planova, pa uprkos brojnim sporazumima o regionalnoj saradnji ona još uvek nije suštinski zaživela i daleko je od toga da daje značajnije rezultate.

Međutim, postojanje regionalnih inicijativa nesumnjivo je važno i potrebno. One su se pokazale kao uspešno oruđe za podsticanje komunikacije i saradnje u regionu uz jačanje svesti o zajedničkim izazovima i ciljevima. Takođe, ostvaren je određeni iskorak u pojedinim oblastima iako je sveukupno delovanje ovih inicijativa na bilateralne odnose Srbije i Kosova, do sada, dalo samo ograničene konkretne rezultate. Ključne oblasti u kojima je ostvaren vrlo ograničen napredak i gde se mogu detektovati značajna odstupanja od plana su sledeće:

Slobodan protok roba i usluga. Iako je ostvaren evidentan stepen liberalizacije protoka robe, trgovinska agenda i dalje ostaje nedovršena. Potrebni su značajni naponi na otklanjanju preostalih nekarinskih barijera, liberalizaciji trgovine uslugama i efikasnom sprovođenju CEFTA sporazuma svih potpisnica. Uspešna primena CEFTA sporazuma opterećena je brojnim nerešenim pitanjima, posebno u odnosima Beograda i Prištine. Sama činjenica da je CEFTA sporazum potpisao UNMIK u ime Kosova, dok je u praksi učešće UNMIK-a svedeno na minimum, suštinski narušava uspešno funkcionisanje Sporazuma. Dodatno, potpisnice sporazuma često ometaju implementaciju primenom takozvanih zaštitnih mera, čime se direktno krši Sporazum i podrivaju poverenje i duh saradnje. Stanje je postalo posebno teško i komplikovano kada je Kosovo uvelo 100% taksu na svu robu koja se uvozi iz Srbije i Bosne i Hercegovine, dve države koje nisu priznale nezavisnost Kosova. Ta mera je nanela velike gubitke

i štetu kako uključenim stranama tako i celom regionu, a ukinuta je tek nakon intenzivnog učešća i pritiska međunarodne zajednice, pre svega Sjedinjenih Država i EU. Međutim, mera je imala znatno šire implikacije od samo ekonomskih efekata, usled značajnog gubitka poverenja i dodatnog usložnjavanja odnosa na relaciji Beograd – Priština.

Takođe, dosadašnja implementacija planova koji su obuhvaćeni MAP REA agendom je veoma spora, bez vidljivih i značajnih rezultata za korisnike dogovorenih politika, odnosno građane i poslovnu zajednicu regiona. Izuzetak predstavlja dogovor o postepenom smanjenju cena *roaminga* za razgovore u regionu, a pomak je načinjen dogovorom za prelazak prioriternih proizvoda tokom pandemije covid-19, takozvani „zeleni koridori“. Realizacija ostalih prioriteta iz četiri stuba MAP REA zakočena je između nerealnog planiranja ciljeva, koje nije uvažavalo potrebe i realne mogućnosti zemalja, i birokratizacije aktivnosti kao zamene za nedostatak političke volje da se sprovedu dogovorene mere, ili da se inicira promena okvira kako bi bio prilagođen potrebama korisnika.

Mobilnost radne snage. Izvestan napredak se može ustanoviti u pokušaju olakšavanja preko granične mobilnosti visokokvalifikovanih stručnjaka i istraživača, te otvaranju pregovora o uzajamnom priznavanju kvalifikacija za određene profesije. Ipak, reforme u ovoj oblasti značajno kasne, uz izostanak vidljivih rezultata. Potrebni su intenzivni i koordinisani naponi da se kroz zajedničke politike, mere i instrumente poveća mobilnost ljudskih resursa i saradnja između zemalja u regionu.

Liberalizacija investicija i kapitalnih tokova. Skroman napredak se može konstatovati u implementaciji regionalnog programa investicionih reformi usmerenih na pozicioniranje regiona kao jedinstvene investicione destinacije. Pripremljena je Regionalna reformska agenda za investicije (RIRA), pokrenuta je Regionalna *online* platforma za promociju investicija, ali nedostaje sprovođenje konkretnih reformi na harmonizovanju investicionih politika i njihovo usklađivanje sa EU i međunarodnim standardima dobre prakse. Dodatno, da bi se privukle kvalitetne i značajnije investicije u region, neophodno je funkcionisanje regionalnog tržišta kapitala, odnosno finansijskog tržišta kao okosnice ekonomske integracije. Međutim, nema još zapaženog napretka u konsolidovanju regionalnog tržišta i potreban je intenzivan rad na usklađivanju politika i podsticaja za efikasnu integraciju finansijskog tržišta.

Infrastruktorno povezivanje. Dosadašnji napredak u ovoj oblasti je prilično simboličan i uglavnom ograničen na potpisivanje pisama namere i dogovaranja planova i mera za izgradnju funkcionalne infrastrukturne mreže u oblasti saobraćaja i energetike. Jedan od primera izuzetno spore realizacije je izgradnja auto puta koji će povezivati koridor deset u Srbiji sa Prištinom preko Merdara. Taj projekat označen je kao simbol pomirenja i želje za normalizacijom između Beograda i Prištine, i zbog toga je nazvan autoput Mira. Ukupna vrednost izgradnje prve deonice između Niša (Merošina) i Pločnika je 255 miliona evra

(oko 35 km). Doprinos EU je 40,6 miliona evra putem bespovratnih sredstava za investicije i 7,4 miliona evra u tehničkoj pomoći. Ovi grantovi nadopunjuju zajam Evropske investicione banke u iznosu o 100 miliona evra i EBRD u iznosu od 80 miliona evra, dok je Vlada Republike Srbije odvojila 27 miliona evra. Izgradnja prve deonice još nije započela, a prvi radovi se očekuju tek početkom 2021. godine skoro sedam godina pošto je inicijativa najavljena na Berlinskom samitu. Shodno tome, nužno je značajno ubrzanje realizacije utvrđenih planova koji opredeljujuće utiču na integraciju i društveno-ekonomski razvoj kako Srbije i Kosova, tako i celog regiona.

Upravljanje i institucije. Izgradnja pravnog, regulatornog i institucionalnog okruženja za ekonomsku integraciju zapadnog Balkana još uvek nije odmakla daleko. Postignut je tek neznatan napredak u određenim oblastima, ali se i dalje sve ekonomije zapadnog Balkana bore sa raširenom i duboko ukorenjenom korupcijom, pravnom nesigurnošću i svim izazovima koje ona nosi. Prevladavanje ovih izazova zahteva opsežne strukturne reforme na jačanju vladavine prava, transparentnosti, povećanje konkurentnosti, kako bi se stvorio podsticajan ambijent za poslovnu i investicionu saradnju. Napredak na ovom polju je nužan za ostvarivanje dubljih oblika saradnje kako između Srbije i Kosova, tako i svih zemalja regiona, jer doseže značajno dalje od mera koje se primenjuju na samoj granici. U suprotnom, ni najuspešniji infrastrukturni projekti neće biti dovoljni za povezivanje ovih ekonomija.

Razumevanje izazova implementacije

Shodno prethodnoj analizi, regionalna saradnja je pokazala određeni pomak ali je dostignuti stepen ekonomske integracije i dalje nizak, daleko od planova i očekivanja. To potvrđuju i rezultati sprovedenog terenskog istraživanja u okviru projekta. Realizacija postavljenih ciljeva se suočava sa nizom izazova među kojima dominiraju sledeći:

Nedostatak političke volje i kredibiliteta. Primarni razlog zašto su inicijative za regionalnu integraciju postigle samo ograničen uspeh se može tražiti u neuspehu vlada da ispune obaveze preuzete u okviru regionalnih inicijativa. Jasno je da postoji stvarni jaz između iznetih namera i političke stvarnosti na terenu. Nedostatak političke volje za sprovođenje dogovorenih obaveza je očigledan, budući da zemlje ne pokazuju dovoljno posvećenosti i spremnosti da kratkoročne političke interese podrede dugoročnim ciljevima, odnosno da realizuju mere koje prevazilaze vreme trajanja njihovih mandata. Upravo je diskrepancija i jaz između deklamovanog i učinjenog važna prizma kroz koju treba gledati uspehe regionalnih integracija.

Nedostatak odgovornosti u sprovođenju obaveza. To što strane potpisnice ne poštuju sporazume i dogovorene obaveze jedan je od razloga koji utiče na česte i značajne poremećaje u privrednim i političkim odnosima u regionu. U tim okolnostima nužno se nameće potreba za uvođenjem trgovinske discipline i legitimne kontrole u regionalni regulatorni okvir, kako bi se obezbedilo efikasnije rešavanje trgovinskih nesporazuma i njihovih političkih posledica. Stoga je uspostavljanje efikasnog mehanizma za rešavanje sporova nužan iskorak ka postizanju veće sigurnosti i poverenja među zemljama.

Neusklađenost ciljeva sa realnim potrebama i izazovima sa kojima se zemlje suočavaju i vremenskim okvirom za njihovu realizaciju. Dodatno, ciljevi su često nejasno postavljeni, definisani na nivou aktivnosti i procesa, što otežava merenje efekata mera i ograničava objektivno utvrđivanje rezultata. Da bi postavljeni ciljevi bili jasni i realni, potrebno je da proces planiranja bude inkluzivniji, transparentniji i u većoj meri uključi sve relevantne aktere, pre svega civilni i privatni sektor. Integrisanje širih potreba i interesa se mora uzeti u obzir prilikom planiranja konkretnih ciljeva, ne samo da bi se moglo obezbediti veća angažovanost i puno sprovođenje dogovorenog, već i za razvoj javne podrške programu reformi, koja je neophodna za izgradnju poverenja i kredibiliteta na svim nivoima.

Slabost regionalnih struktura. Postoji značaj broj regionalnih inicijativa sa često nejasnim linijama preklapanja, odnosno razdvajanja njihovih mandata, uz nedostatak adekvatnih mehanizama koji bi obezbedili nadzor nad sprovođenjem preuzetih obaveza. U nedostatku takvog mehanizma i autoriteta, ili njegovog neadekvatnog delovanja, saradnja se oslanja isključivo na dobrovoljnu akciju koja deluje samo kada su nacionalni interesi dobro uvezani sa zajedničkim ciljevima. U tom kontekstu, sporaj dinamici ili nesprovođenju ciljeva doprinosi način na koji se države članice Berlinskog procesa odnose prema sprovođenju prioriteta. Naime, tokom samita koji se organizuje jednom godišnje na najvišem nivou, na dnevnom redu se nalaze teme regionalne saradnje zemalja Zapadnog Balkana i integracije u EU. Nije izgrađen adekvatan politički mehanizam koji bi preuzeo odgovornost za sprovođenje dogovorenog, bilo na nivou vlada regiona, bilo na nivou najvažnijih aktera Berlinskog procesa. Pokazalo se da RCC ne može imati tu ulogu jer ne poseduje politički kapacitet i odgovornost za donošenje i sprovođenje politika koje ostaju na vladama regiona i Evropskoj uniji kao instituciji koja ima instrumente da podrži ostvarivanje određenih politika.

Nedostatak odgovarajućih podsticaja. Sprovođenje reformi zahteva značajne resurse, a potencijalni efekti i benefiti su često neizvesni, teško se kvantifikuju, ili se mogu očekivati tek u dužem vremenskom periodu. U takvim okolnostima, približavanje članstvu u EU se nameće kao dominantan razlog zašto se ekonomije zapadnog Balkana uključuju u regionalne inicijative. Međutim, promocija tog cilja u vreme kada pristupanje EU još uvek predstavlja samo daleku perspektivu, za ekonomije zapadnog Balkana nije dovoljno stimulativan

izvor delovanja, pa ima za posledicu i manjak entuzijazma za proces normalizacije između Srbije i Kosova. Dodatno, asimetričnost odnosa koje EU ima sa svakom od ekonomija zapadnog Balkana, podriva regionalnu koheziju i posvećenost zemalja ispunjavanju regionalnih ciljeva. U tom kontekstu jasan i kredibilan plan za članstvo u EU bi mogao delovati kao stimulans za podsticanje saradnje i procesa reformi.

Eksterno vođenje inicijativa. Pregled regionalnih inicijativa pokazuje da većinu inicirana i vodi EU, potvrđujući činjenicu da ekonomije Zapadnog Balkana ni danas nisu zrele da se samostalno organizuju oko zajedničkih interesa i regionalne politike. Gledano šire, kada se inicijativa politički spolja nametne, odnosno kada nije nužno ukorenjena u nacionalnim motivima i interesima, njena perspektiva je često upitna. U takvom okviru, regionalna integracija se ne percipira nužno kao inherentna vrednost ili potreba regiona, nego kao nametnuti zadatak da bi se ostvarili neki drugi ciljevi. Upravo ova percepcija je suštinski izazov i razlog nedovoljne doslednosti i angažovanosti uključenih zemalja, pa su potrebni značajni naponi i ulaganja u podizanje nivoa informisanosti i razumevanja benefita regionalnih integracija.

Budući da sprovođenje reformi znatno zaostaje za planovima, ukupnu delotvornost različitih inicijativa važno je posmatrati kroz prizmu diskrepancije između postavljenih ciljeva i aktuelne implementacije, jer se napredak ne može meriti kroz preuzimanje obaveza, nego u njihovom doslednom sprovođenju i praktičnoj primeni. Na tom temelju treba sagledati i oceniti njihov dosadašnji efekat na unapređenje ekonomske saradnje između zemalja, odnosno Srbije i Kosova.

VII Preporuke

Odnosi između Srbije i Kosova, u posledne dve decenije izuzetno su složeni i opterećeni nerešenim pitanjima koja otežavaju njihov ukupni razvoj. Briselski dijalog je postavio osnovu za normalizaciju odnosa između Kosova i Srbije i, do sada značajno unapredio slobodu kretanja i trgovine. Još uvek, međutim, nije došlo do suštinskog zaokreta ka normalizaciji odnosa. Zbog toga je važno nastaviti i ojačavati započeti proces, uz podršku EU i u saradnji sa SAD.

Budući da politička normalizacija i ekonomska integracija idu ruku pod ruku potrebno je da se najveća moguća pažnja usmeri na rešavanje ključnih prepreka napretku u ekonomskoj sferi. Ali, najveća odgovornost je na političkim vođstvima i njihovim odlukama koje bi trebalo da budu usmerene pre svega na normalizaciju odnosa i stabilizaciju prilika u Srbiji i Kosovu. Uz to, potreban je pragmatičniji pristup u rešavanju postojećih prepreka poslovnoj i ukupnoj saradnji, potrebni su predlozi razvojnih projekata koji mogu da doprinesu ekonomskom razvoju Srbije, Kosova, ali i Zapadnog Balkana.

U ostvarivanju procesa normalizacije i ukupnog razvoja Srbije i Kosova neophodno je da se stvore uslovi u kojima će biti ostvarena i uloga privatnog sektora, odnosno poslovnih ljudi, kompanija, privrednih komora i poslovnih udruženja.

Uporište za preporuke koje slede nalazi se u nalazima terenskog istraživanja i analizi stavova poslovne zajednice, iskustvima privrednih komora u otklanjanju barijera u privrednoj saradnji i unapređivanju regionalne ekonomske saradnje, a i u zajedničkom političkom i ekonomskom cilju Srbije i Kosova – članstvu u EU.

Preporuke iz domena regionalne saradnje

Jačanje regionalne saradnje i normalizacija odnosa su međusobno povezani i uslovljeni procesi. Normalizacija odnosa između Srbije i Kosova doprinosi eliminisanju brojnih barijera u poslovanju, pre svega onih koje se odnose na neusaglašene propise i standarde i njihovu harmonizaciju sa EU standardima. Sa svoje strane, jačanje regionalne saradnje relaksira rešavanje političkih i drugih izazova koje proces normalizacije nameće.

Predložene preporuke i mere prevashodno su usmerene na podršku ukla-
njanju ograničenja za poslovnu saradnju i na stvaranje uslova za punu primenu
dogovorenih, kao i novih obaveza u regionalnoj saradnji, čije sprovođenje una-
pređuje konkurentnost ovih ekonomija.

Prioritetne mere

- Razmotriti *osnivanje ministarstava za regionalnu saradnju* u svim vlada-
dama zapadnog Balkana, da bi se omogućila bolja koordinacija i prime-
na politika važnih za unapređenje regionalne saradnje.
- Razmotriti *proširivanje i unapređenje postojećeg sporazuma* o slobodnoj
trgovini s ciljem integrisanja instrumenata i mera za unapređenje efi-
kasnosti postojećeg sporazuma i uključivanjem mera koje se odnose na
stvaranje *jedinstvenog tržišta regiona*. Prošireni i unapređeni sporazum
bi, uz obaveze o slobodnom kretanju robe i usluga, integrisao u pravni
okvir i odredbe koje se odnose na slobodan protokol ljudi i kapitala.
- Podržati intenziviranje ekonomskog povezivanja i saradnje na zapad-
nom Balkanu, koje se zasniva na principima *uvažavanja i ravnopravno-
sti*, odnosno koje se sprovodi uz poštovanje interesa svih strana učesni-
ca kako bi se obezbedili preduslovi za priključenja svih zapadnobalkan-
skih zemalja *Inicijativi četiri slobode*.
- Neophodna je *aktivna uloga Evropske unije i država članica* koje su deo
Berlinskog procesa u cilju insistiranja na punoj realizaciji prioritetnih
projekata i datih obećanja.

Tehničke i operativne mere u okviru CEFTA sporazuma

- Primena usvojene *Odluke za uzajamno priznavanje ovlašćenih eko-
nomskih operatera* kako bi se omogućile konkretne koristi za kompa-
nije nosioce ovog statusa.

- Primena usvojene *Odluke o olakšavanju trgovine voćem i povrćem* u regionu.
- Uspostavljanje i primena procedura za *uzajamno priznavanje dokumenata i rezultata kontrola* carinskih i ostalih inspeksijskih organa.
- Implementacija *elektronske razmene podataka i dokumenata* između carinskih i inspeksijskih službi (uz podršku SEED+ platforme), što bi omogućilo elektronsku razmenu dokumenata u oblastima fitosanitarnih, zdravstvenih i veterinarskih potvrda/sertifikata.
- *Uzajamno priznavanje sertifikata* o bezbednosti i kvalitetu proizvoda.
- Uspostavljanje regionalnog *mehanizma za rešavanje sporova*, zaključivanjem „Dodatnog protokola 7“.
- *Kompletiranje zone kumulacije porekla proizvoda* između EU, CEFTA, Mediterana i Zapadnog Balkana (Evro-mediteranska zona slobodne trgovine), stvaranjem boljih uslova za investicije i saradnju kompanija u proizvodnji i izvozu.
- Jačanje regionalne *saradnje u oblasti infrastrukture kvaliteta* u cilju preuzimanja i primene EU standarda, kao i tehničkih zahteva na tržištu regiona, što bi omogućilo nesmetanu trgovinu tehničkom robom.
- Jačanje regionalne *saradnje u nadzoru nad tržištem*, uz uspostavljanje elektronskog sistema za razmenu informacija o opasnim proizvodima u regionu (po uzoru na RAPEX, ICSMS modele).
- Jačanje saradnje u oblastima *konkurencije i državne pomoći*, uključujući i saradnju nadležnih tela koja regulišu ove oblasti, što bi stvorilo pretpostavke za ostvarivanje zdrave i fer konkurencije na regionalnom tržištu.
- Eliminisanje diskriminatornih zahteva i praksi u oblastima *javnih nabavki*.
- Ukidanje regulatornih prepreka *slobodnom pružanju usluga* na regionalnom tržištu u skladu sa „Dodatnim protokolom 6“.
- Utvrđivanje i primena procedura za *uzajamno priznavanje kvalifikacija i licenci* potrebnih za pružanje usluga pod istim uslovima na svim tržištima regiona.
- Unapređenje regulatornih uslova za razvoj jedinstvenog regionalnog tržišta *elektronske trgovine*.
- Saradnja u oblasti *zaštite intelektualne svojine* u regionu kao ključno važna za razvoj novih proizvoda, usluga i tehnologija, odnosno za privlačenje stranih i domaćih investitora.

Tehničke i operativne mere u okviru Berlinskog procesa

- Inicirati razradu zajedničke *regionalne strategije u oblasti energetike*, posebno u domenu proizvodnje i prenosa električne energije/trgovine sa naglaskom na oslanjanje na sopstvene resurse kako bi region postao održiviji, energetski bezbedniji i ekološki prihvatljiviji, a u skladu sa politikom EU o „Novom zelenom dogovoru“ i njegovoj primeni na zapadni Balkan

- Usvojiti *strategiju optimizacije* resursa, proizvodnih objekata i ulaganja u proizvodne objekte na regionalnom nivou.
- Intezivirati rad na *standardizaciji u oblasti obnovljivih izvora energije* na regionalnom nivou, a u skladu sa praksom EU i u cilju privlačenja investicija i ostviranja enregentske održivosti regiona.
- Obezbediti hitnu i doslednu primenu mera i aktivnosti za stvaranje *jedinstvenog investicionog prostora* u regiona u cilju povećanja mogućnosti ekonomije obima, poboljšanja konkurentnosti, razvoja finansijskog tržišta i poboljšanja infrastrukturnog povezivanja.

Ostale mere

Obezbediti brz protok robe uspostavljanjem *zelenih koridora između EU i Zapadnog Balkana*, kao trajno rešenje sve do ulaska zemalja regiona u EU. Vreme zadržavanja kamiona na graničnim prelazima i područjima graničnih prelaza između Zapadnog Balkana i EU (granični prelazi sa Hrvatskom i Mađarskom), čini transportni sektor, kao i druge povezane sektore nekonkurentnim i negativno utiče na investiciono okruženje u regionu.

Preporuke u domenu normalizacije odnosa Srbije i Kosova

Delotvoran i održiv napredak u normalizaciji odnosa i unapređenju saradnje između Srbije i Kosova neophodan je uslov njihovog, a i regionalnog razvoja.

Stoga je neophodno da se osigura puna i dosledna primena već postignutih dogovora u okviru Brisleskog dijaloga i da se preduzmu neophodne mere za bržu i održivu normalizaciju ekonomskih i sveukupnih odnosa Srbije i Kosova.

Prioritetne mere

- Predlaže se formiranje *Zajedničkog tima za ekonomsku saradnju u okviru političkog dijaloga* – sačinjavale bi ga osobe od najvišeg poverenja vođa pregovaračkih delegacija i EU, a koji bi zajedno izabrali tim saradnika. Tim bi se, između ostalog, bavio predlaganjem investicione agende za Srbiju i Kosovo koja bi trebalo da prati i podržava napredak

u pregovaračkom procesu u uklanjanju prepreka i rešavanju otvorenih pitanja od značaja za unapređenje poslovne saradnje.

- Potrebna je *aktivna uloga EU i SAD* u modernizaciji i izgradnji putne i železničke infrastrukture koja povezuje Srbiju i Kosovo i to tako što bi se osnovao zajednički Projektnog savet (ili Fond) koja bi činili predstavnici Kosova, Srbije, EU, SAD, kao i relevantnih finansijskih institucija. Ovaj savet bi svoj rad koordinirao sa Zajedničkim timom za ekonomsku saradnju.
- Izvođenje „čistih računa“ može da učvrsti poverenje, da olakša dogovore i da unapredi ekonomsku saradnju. Stoga je potrebno sačinii *uvid u međusobna potraživanja* i utvrditi metodologiju rešavanja ovog pitanja. Preporučuje se da se međusobna potraživanja, kad god je to moguće, rešavaju putem kompenzacija, ili kroz nove zajedničke projekte bez uslovljavanja razrešavanja imovinskih pitanja kroz pregovore o sukcesiji.
- Potrebno je razmotriti mogućnosti za *formiranje mini regiona po modelu evroregiona*: raditi na podsticanju interesnog povezivanja putem regionalizacije i decentralizacije prostora i resursa razmatranjem mogućnosti koje pruža intra-regionalni pristup po modelu regionalne politike unutar EU, odnosno u skladu sa konceptom takozvanog evro regiona. Srž ovakve saradnje je podsticanje prepoznavanja zajedničkih izazova i interesa, odnosno specifičnosti i posebnosti pojedinih, najčešće pograničnih opština i oblasti, koje najčešće dele iste ili slične ekonomske, geografske, infrastrukturne i druge izazove. Ispitati mogućnosti i parametre za formiranje *dva mini regiona* i to: prvi, Prokuplje, Novi Pazar, Mitrovica (Severna/Južna) – Peć, i, drugi, Vranje – Gnjilane – Kumanovo. Mini evroregioni bi imali odgovarajući pravni status a osnivači bi bile stane potpisnice koje bi formirale i tim za izradu pravnih i statutarnih akata ovih mini regiona. Formiranje mini regiona kroz primenu četiri temeljne slobode zajedničkog tržišta bi trebalo da ubrza razvojne procesa na teritorijama koje obuhvataju i to, pre svega, podsticanjem neposrednih kontakata između poslovnih ljudi, a uz finansijsku i tehničku podršku razvoja infrastrukture, malog i srednjeg biznisa, posebno u poljoprivredi i domenu usluga. EU bi izgradnju i razvoj ovih mini regiona trebalo da podrži sredstvima za preko graničnu saradnju lokalnih zajednica, sredstvima za podršku Berlinskog procesa i drugim odgovarajućim fondovima poput već uspostavljenog Fonda za Sever Kosova.
- Neophodno je da se uspostavi *transparentnost Briselskog dijaloga i procesa normalizacije* a u cilju pravovremenog informisanje građana. Takođe, u osloncu na ovu transparentnost neophodno je da se obezbedi politička podrška javnosti koja je posebno važna u neophodnim ustavnim i zakonskim promenama.

- *Prilagoditi poruke i javni govor* pre svega političkih predstavnika obe strane u Briselskom dijalogu, a u procesu normalizacije pripremi javnosti za uvažavanje neophodnosti i važnosti postizanja sporazuma o sveobuhvatnoj normalizaciji odnosa Srbije i Kosova.

Tehničke i operativne mere

- Potrebno je preduzeti mere za *jačanje infrastrukturnog povezivanja* kroz realizaciju prioritetnih projekata koji su važni za dalji proces normalizacije, i to:
 - autoput mira Beograd – Priština – Drač: Ubrzati početak izgradnje deonice Niš – Pločnik i, istovremeno, pokrenuti projektovanje i pronalaženje načina finansiranje deonice Pločnik-Merdare-Priština;
 - projektovanje, rekonstrukcija železničke infrastrukture na pravcu Niš–Doljevac–Merdare–Priština-Kosovo Polje (rekonstrukcija tunela Merdare, podizanje nosivosti pruge sa 16 na 22 tone dužinom cele deonice i izgradnja nedostajuće pruge na relaciji Podujevo – Kosovo polje);
 - elektrifikacija i rekonstrukcija pruge na pravcu Lapovo–Kraljevo–Raška– Mitrovica - Priština-Kosovo Polje- Skoplje.
- U što kraćem roku, primeniti dogovore o *uspostavljanju avio i železnikog saobraćaja* koji su postignuti uz posredovanje specijalnog izaslanika predsednika SAD za pregovore Srbije i Kosova.
- Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti izgradnji *međusobnog poverenja u oblasti proizvodnje energije* (upravljanje proizvodnjom električne energije i veštačkim jezerom Gazivode), kao i inovativnim projektima iz oblasti energetike, na primer izgradnja kombinovane elektrane za sunčevu energiju uz korišćenje litijumskih baterija.
- Utvrditi jasne i realne rokove za uspostavljanje *poštanskog saobraćaja*.
- Osnažiti *kapacitete i modernizovati prenosnu mrežu* između Kosova i Srbije.
- Preporučuje se unapređenje *monitoringa implementacije i statističke kompatibilnosti* uz aktivnu ulogu privatnog sektora u cilju nadgledanje realizacije i izrade analiza, blagovremenog i efektivnog uticaja na sprovođenje dogovora. Potrebno je da se ekonomsku međuzavisnost prati usaglašavanjem zvaničnih statistika sa međunarodnim standardima i EU preporukama, a u cilju obezbeđivanja kompatibilnih podatke u obe zajednice i praćenje napretka na sistematičan način.
- Jačati ulogu privrednih komora Srbije i Kosova kao ravnopravnih partnera vladama u *osnaživanju poverenja i prevazilaženju „psiholoških barijera“* u ekonomskoj saradnji i u podsticanju i promovisanju „integracija odozdo“.

- Redovno sagledavati i *izveštavati o problemima* koji ometaju bilateralnu trgovinsku i ekonomsku saradnju i predlagati mere za rešavanje tih problema.
- *Uskladiti preostalu dokumentaciju/sertifikate* za neometano kretanje robe između Srbije i Kosova: veterinarski sertifikati za meso i mesne prerađevine, kao i mleko i mlečne proizvode.
- Podsticati sektorski dijalog kroz saradnju i analiziranje mogućnosti stvaranja *zajedničkih proizvoda i zajednička ulaganja* između firmi sa Kosova i Srbije povezivanjem lanca snabdevanja naročito u domenu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda.
- Preduzimati neophodne mere za *podsticanje šire saradnje i jačanje partnerstva* između zajednica kroz uspostavljanje saradnje u obrazovanju i nauci, odnosno između akademskih zajednica i istraživačkih institucija Srbije i Kosova i podsticanje zajedničkih istraživanja.
- Uspostaviti *univerzitetsku saradnju Beogradskog i Prištinskog univerziteta* kroz potpisivanje sporazuma o saradnji koji bi podrazumevao formiranje zajedničkih studijskih programa koji su na engleskom jeziku, što bi omogućilo razmenu studenata i nastavnog kadra. Takođe, studentima bi se omogućilo učenje srpskog, odnosno albanskog jezika.
- Preduzeti neophodne mere za *jačanje investicionog potencijala* obe ekonomije s obzirom na značaj stranih direktnih investicija na njihov razvoj, sa posebnim akcentom na industrije i jačanje priliva investicija u *pogranična područja*.

Preporuke koje se posebno odnose na Kosovo

- Potrebno je raditi na izradi i primeni sveobuhvatne *strategije održivog ekonomskog razvoja severa Kosova* i saradnje opština unutar Kosova i preko granice.
- Potrebno je i da se ohrabre i podrže predstavnici opština sa severa Kosova uz saradnju stručnjaka iz Beograda, Prištine i međunarodnih eksperata i civilnog društva, kako bi formirali *zajedničke radne grupe za izradu elaborata o prioritnim problemima i rešenjima* u oblasti zaštite životne sredine, upravljanju otpadom i vodosnabdevanja, kao i za izradu plana aktivnosti na rešavanju ostalih problema. U ove radne grupe bi trebalo, po potrebi, uključivati i predstavnike južne Mitrovice, Vučitrna, Srbice, Raške Tutina, Novog Pazara i Kraljeva.
- Što hitnije *ratifikovati „Dodatni Protokol 5“* da bi se mogle primeniti usvojene odluke i dogovorene obaveze koje imaju pravni osnov u DP5.

- Što hitnije ratifikovati „Dodatni Protokol 6“ kao pravni osnov za primenu dogovorenih obaveza iz oblasti liberalizacije usluga na tržištu regiona.

Preporuke koje se posebno odnose na Srbiju

Vlada i drugu nadležni organi, trebalo bi da, uz konsultacije sa predstavnicima poslovne zajednice, utvrdi mere za što brže otklanjanje sledećih problema:

- *Otvaranje tržišta Srbije* za proizvode sa Kosova
- Funkcionisanje *platnog prometa*, posebno promeniti dosadašnju praksu u kojoj se fakturisanje robe vrši u devizama, a naplata je u dinarima, pri čemu Narodna banka Srbije vrši konverziju po kursu koji rezultira velikim kursnim razlikama koje opterećuje poslovne ljude i kompanije.
- Banke u Srbiji ne daju *garancije u korist domaćih kompanija koje posluju sa kompanijom na Kosovu*, te je potrebno usvojiti odgovarajuća zakonska rešenja i time staviti van snage važeće Uputstvo o privremenom obavljanju određenih platnih transakcija na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije „Službeni list Savezne Republike Jugoslavije“, br. 11 od 12. marta 2001.
- Nemogućnost plasmana *akciznih proizvoda* zbog uslovljavanja da roba ne bude označena obaveznom akciznom markicom sa natpisom „Republika Kosovo“.
- *Omogućiti plasman proizvoda sa oznakom „Made in Kosovo“* na tržište Srbije.
- Pitanje *tranzita*, posebno *robe životinjskog porekla* za koju se izdaje rešenje o utvrđivanju veterinarsko - sanitarnih uslova za tranzit koje izdaje *Ministarstvo poljoprivrede – Uprava za veterinu*.
- Nepriznavanja dokumentacije izdate od kosovskih institucija, a potrebnih za *učesće kompanija sa Kosova na javnim nabavkama* u Srbiji.
- *Nepriznavanje tablica sa oznakom „RKS“*.

www.fer.org.rs

ISSN 2335-0490

